

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədova Azadə Tahir qızı
“Bankın aktiv əməliyyatları və onların təkmilləşdirilməsi”
Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı060403, “Maliyyə”

İxtisaslaşma MM130139, “Bank işi”

Elmi rəhbər:

i.e.d.prof.M.M.Bağirov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.prof.Rzayev R.M

Kafedra müdiri prof. Z.F.Məmmədov

Bakı - 2015

M Ü N D Ə R İ C A T

Mövzu: Bankın aktiv əməliyyatları və onların təkmilləşdirilməsi

Səh.

GİRİŞ.....3-4

FƏSİL 1. Bank sisteminin təkamülü və onun xüsusiyyətləri

1.1 Bank sistemi və onun inkişaf mərhələləri.....5-8

1.2 Müasir bank sisteminin xüsusiyyətləri.....8-17

1.3 Kommersiya bankları bank sisteminin əsas həlqəsi kimi.....17-21

FƏSİL 2. Kommersiya banklarının əməliyyatlarının təhlili və qiymətlənməsi

2.1 Bankların əməliyyatlarının təhlili22-44

2.2 Bankların aktiv əməliyyatlarının səmərəliyinin qiymətlənməsi.....44-52

FƏSİL 3. Kommersiya banklarının əməliyyatları və onların təkmilləşdirilməsi

3.1 Kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarının yeri və rolu.....53-68

3.2 Kommersiya bank əməliyyatlarının təkmilləşmədirilməsi.....68-77

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....78-80

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....81-82

ANNOTASIYA.....83-84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Kommersiya bankları iqtisadi və sosial sferada aktiv əməliyyatlar aparmaqla əvəzsiz xidmət göstərirlər. Bankların aktiv əməliyyatları həm dolaylı yolla, həm də birbaşa olaraq ölkənin inkişafına təsir edir. Ona görə də bu mövzu bu gün aktual olaraq qalır. Mövzunun aktuallığı həm də aktiv əməliyyatların inkişafından irəli gəlir. Beləki, qiymətli kagızlar bazarının genişlənməsi, ölkəyə investisiya qoyuluşunun artması, ipoteka kreditlərinin verilməsi, bankların aktiv əməliyyatlarını genişləndirmişdir. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı şəraitində hər zaman bank vəsaitlərinə ehtiyac vardır. Ona görə də bu mövzu uzun müddət öz aktuallığını saxlayacaqdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Burada əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının inkişafında bankların aktiv əməliyyatlarının nə qədər mühüm rola malik olduğunu göstərməkdir, dünya və valyuta bazarında, pul resurslar bazarında, banklararası bazarında maliyyə münasibətlərinin mövcud vəziyyətini kompleks araşdırmaq və onun təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqat obyektı və predmentı. Bu dissertasiya işində tədqiqat obyektı kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarıdır və tədqiqat predmentini isə maliyyə bazarında, banklararası bazarında, valyuta bazarında kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının inkişaf mərhələləri və onların təkmilləşdirilməsi, səmərəliyinin qiymətləndirilməsi kimi məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası Azərbaycan Respublikası qanun və sərəncamlarından, "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı" Statistik bülletenindən, Maliyyə Nazirliyinin məlumatlarından, Mərkəzi Bankın təlimat və hesabatlarından, mövzuya aid jurnal və bülletenlərdən, Qlobal İnternet şəbəkəsinin informasiya resursları təşkil edir. Tədqiqat prosesi iqtisadi təhlil, müqayisə, məntiqi ümumiləşdirmə, statistika qruplaşdırma, iqtisadi-riyazi və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İqtisadiyyatda kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının sahəsində aparılan təhlillərin nəticəsi olaraq, mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması üçün elmi praktiki tədqiqatlar aparılmış və elmi yeniliklər edilmişdir: 1) banklarının aktiv əməliyyatlarının əsas xüsusiyyətləri və istiqamətləri araşdırılmış 2) Azərbaycanada kommersiya bankların aktiv əməliyyatlarının mövcud vəziyyəti araşdırılıb təhlil edilmiş 3) təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər irəli sürülmüş, xarici təcrübələrin yerli banklarda tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır. Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına verdikləri kreditlərə görə uçot dərəcələri və banklararası kredit bazarında faizlər azaldılmasını, kreditləşmə prosesi zamanı kreditin təminatlılığı kimi müəssisələrdən tələb olunan girov yox, müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti əsas göstərici kimi araşdırılmasını, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün kiçik sahibkarlığın inkişafının zəruri olduğunu nəzərə alaraq, kommersiya banklarının kiçik və orta biznesə maraq göstərmələrini, kommersiya banklarının həyata keçirdiyi əməliyyatların çeşidi artırılmasını, banklarda fəaliyyət göstərən kadrların təhsilinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsini, bazar iqtisadiyyatında banklar aktiv əməliyyatlarının optimal üsulları seçilməsini ideaları isə elmi yeniliyin nəticəsində yaranan fikirlər və təkliflərdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəələrindən, əldə edilmiş nəticələrdən, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən istifadə olunması Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin dinamik və effektiv inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, 20-ə yaxın sxem, cədvəl və qrafikləri özündə əks etdirən 1,5 interval kompüter yazısı ilə 84 səhifədən ibarətdir. İşdə istifadə olunmuş 46 adda ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

I F Ə S İ L. Bank sisteminin təkamülü və onun xüsusiyyətləri

1.1 Bank sistemi və onun inkişaf mərhələləri

Bank sistemi bank əməliyyatları həyata keçirən və ölkə ərazisində ümumi pul-kredit mexanizmi çərçivəsində fəaliyyət göstərən banklar, kredit təşkilatları və ayrı-ayrı iqtisadi qurumların məcmusudur. Bundan başqa bank sistemində bankların və kredit təşkilatlarının fəaliyyətini təmin edən ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarda: hesablaşma-kassa, klirinq mərkəzləri, bank auditi üzrə şirkətlər, bankların qiymətli kağızları üzrə fəaliyyətdə olan diler şirkətləri, bankları avadanlıqlarla, müxtəlif informasiyalarla, kadrlarla təmin edən təşkilatlar da aiddir.

Bildiyimiz kimi bank sözü italyan sözü olan «banko» sözündən götürülüb, masa mənasını verir. Bu *masa-banklar* malların gur ticarəti baş verən meydanlarda qurulurdu. Bu ticarət zamanı dövlət tərəfindən, ayrı-ayrı şəhərlərin və hətta ayrı-ayrı şəxslərin cəlb etdikləri müxtəlif sikkələrdən istifadə olunurdu. Aydın məsələdir ki, o dövrdə vahid pul sistemi yox idi. Alqı-satqı zamanı müxtəlif dəyərli, cürbəsür pullara rast gəlmək olurdu. Belə bir şəraitdə bu pulların bir-birinə dəyişdirilməsinin hansı nisbətdə aparılmasını məsləhət görənlər xüsusi peşəkarlar lazım idi. Bu peşəkarların ticarət meydanında öz fəaliyyətlərini yerinə yetirmək üçün xüsusi masaları olurdu. Əgər nəzərə alsaq ki, X-cu əsrdə İtaliya dünyanın ticarət mərkəzi hesab olunurdu və buraya dünyanın hər yerindən müxtəlif ölkələrin malları və pul nişanları axışırdı, o zaman ticarət əməliyyatlarında bankirlərin iştirakının vacibliyini və onların *masa-bank*lərinin daha geniş yayılmasının səbəbini başa düşmək olar.

Bank, bank sisteminin elementi olub mütləq şəkildə:

1. Bank statusuna, lisenziyaya, bank əməliyyatlarını yerinə yetirmək hüququna malik olan, mükəmməl oyun qaydalarını özündə cəmləşdirən, bütöv bir orqanizm kimi fəaliyyət göstərə bilmə xüsusiyyəti olan bir təşkilat olmalıdır.

2. Ümumi və xüsusi qanunlarla, cəmiyyətin hüquqi normativləri ilə fəaliyyət göstərməlidir.

3. Ətraf mühitdəki dəyişikliklərə tez bir şəkildə uyğunlaşaraq özünü tənzimləməyə, inkişafa və mükəmməlliyə qadir olmalıdır.

4. Bank sisteminin başqa elementləri ilə qarşılıqlı münasibətdə olmalıdır.

Bankın əsas mənası – pul vəsaitlərinin kreditordan borcalana, satıcıdan alıcıya keçməsində vasitəçilik etməsindədir. Banklarla yanaşı bazarda pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsində digər maliyyə və maliyyə-kredit təşkilatları da: investisiya fondları, sığorta kompaniyaları, broker, diler firmaları və s. iştirak edirlər.

Bankları maliyyə risklərinin subyekt kimi başqa subyektlərdən fərqləndirən iki vacib cəhət vardır:

Əvvəla, banklara borcöhdəlikləri üzrə ikili mübadilə xarakterikdir: Onlar özlərinin borcöhdəliklərini (depozitlər, əmanət sertifikatları və s. şəkildə) yerləşdirərək bunun nəticəsində mobilizə etdikləri vəsaitləri başqalarının buraxdıqları borc öhdəlikləri və qiymətli kağızlarının alınmasına sərf edirlər. Belə ki, banklar öz fəaliyyətlərini maliyyə bazarında özlərinin borc öhdəliklərini buraxmadan həyata keçirən maliyyə broker və dilerlərindən fərqli olaraq həyata keçirirlər.

İkincisi, banklar hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında üzərlərinə götürdükləri şərtsiz borc öhdəliklərini qəti müəyyən edilmiş borcdan ayırırlar. Məsələn müştərilərin vəsaitlərinin müxtəlif hesablara və əmanətlərə yerləşdirilməsi zamanı, depozit sertifikatlarının buraxılması zamanı və s. Bununla banklar resurslarını xüsusi səhmlər buraxılması əsasında mobilizə edən, cəmləşdirən digər investisiya fondlarından fərqlənirlər. Qəti müəyyən edilmiş borc öhdəlikləri üçün banklar daha böyük riskə məruz qalırlar. Çünki, bazar konyukturundakı dəyişikliklərdən asılı olmadan onlar mütləq ödənilməlidir. Lakin hər hansı bir investisiya fondu və ya kompaniyası aktiv və passivlərinin qiymətinin dəyişməsindən yaranan riskləri özünün səhmdarları arasında bölüşdürür.

Kommersiya banklarının xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların fəaliyyətinin əsas məqsədi gəlir əldə etməkdən ibarətdir.

Bank sistemi həmişə dinamik vəziyyətdədir. Yəni sistem mutəmadi inkişafdadır və burada iki əsas məqam var:

-birincisi bütöv bank sistemi inkişaf edir, təkmilləşir və yeni struktur elementləri komponentlərlə genişlənir. Azərbaycanda bank sisteminin son onillik tarixinə nəzər saldıqda həmin dövrün əvvəllərində kiçik kapitalla malik çoxlu bankların yarandığını görürük. «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» qanunlar qəbul edildikdən və bəzi normativ aktlara görə ciddi qanunverici - normativ baza yarandıqdan sonra bankların sayı azaldı, fəaliyyətdə qalan kredit təşkilatları yeni keyfiyyət əldə etdilər. Ayrı-ayrı sahələrə xidmət edən müxtəlif banklar yarandı.

-ikincisi, bank sistemi daxilində daimi olaraq əlaqələr meydana çıxır. Bu əlaqələr həm mərkəzi bankla kommersiya bankları arasında, həmçinin kommersiya bankları arasında yarana bilər. Banklar bir-birinə müxtəlif xidmətlər göstərə bilər, banklararası kredit bazarlarında birgə layihələrin maliyyələşməsində iştirak edə bilər. Bank birlikləri, ittifaqları kimi müxtəlif strukturlar yarada bilərlər.

Bank da hər hansı bir müəssisə kimi müəyyən olunmuş idarə aparatına malikdir. Onun strukturuna ilk növbədə bank fəaliyyətinin xarakteri təsir göstərir. Bankın da bütün başqa müəssisələr kimi, direktorluğu, rəhbər və xidmət şöbələri, mühasibatlığı, kadrlar şöbəsi və s. şöbələri vardır. Bununla yanaşı, bank xüsusi müəssisə kimi, pul-kredit institutu kimi çıxış edir. Buna görə də, onun aparatının idarəçilik strukturu yerinə yetirdiyi xüsusi fəaliyyətə uyğun xarakter daşıyır.

Bölüşdürücü mərkəzləşdirilmiş bank sistemində: dövlət – yeganə mülkiyyətçidir, birpilləli bank sistemi və bank formalaşmasında dövlət inhisarçılığı, vahid bank siyasəti, dövlət bankların öhdəlikləri üzrə cavabdehdir, banklar hökumətə tabedir və onun operativ fəaliyyətindən asılıdırlar, kredit və

emissiya əməliyyatları bir bankda cəmləşdirilir, bankın rəhbəri mərkəzi və ya yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təyin edilir.

Bölüşdürücü mərkəzləşdirilmiş bank sistemindən fərqli olaraq bazar prinsipli bank sistemində dövlətin bank sistemi üzərində inhisarçılığından söhbət getmir. Bu sistemdə bank rəqabəti əsas amillərdəndir. Bu sistemdə banknot emissiyası mərkəzi bankın tabeliyində kredit emissiyası isə kommersiya banklarında cəmləşdirilir. Yəni müəssisələrin və əhalinin kreditləşdirilməsi fəaliyyətdə olan müxtəlif banklar tərəfindən – kommersiya, investisiya, innovasiya, ipoteka, əmanət və s. banklar tərəfindən həyata keçirilir. Kommersiya bankları dövlətin öhdəlikləri üzrə cavabdehlik daşımır və həmçinin dövlət də kommersiya banklarının öhdəlikləri üzrə heç bir cavabdehlik daşımır.

Bank infrastrukturunun elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Qanunvericilik normaları (kredit təşkilatının statusunu, onun yerinə yetirə biləcəyi əməliyyat növlərini müəyyən edən normalar)
- Əməliyyatların yerinə yetirilməsinin daxili qaydaları (qanunvericilik aktlarının yerinə yetirilməsini təmin edən, əmanətcilərin, bankın müştərilərinin maraqlarını qoruyan, bütövlükdə bankın öz maraqlarını qoruyan qaydalar, metodiki təminat)
- Uçot, hesabat, analitik bazanın düzülüş tərtibi (göstəricilərin kompyüterdə işlənməsi, bankın fəaliyyətinin müasir kommunikasiya sistemində uyğun idarə edilməsi)
- Bankın idarəetmə aparatının quruluşu

Beləliklə, bank – sənaye müəssisəsi deyil, vasitəçi, ticarət müəssisəsidir. Bankın ticarətlə əlaqəsi təsadüfi deyildir. Bank həqiqətən də ehtiyatlar «alır», onları «satır», ehtiyatların yenidən bölüşdürülməsi sahəsində fəaliyyət göstərir, malların mübadiləsinə yardım edir. O «saticılarına», anbarlarına, «xüsusi əmtəə ehtiyatlarına» malikdir və onun fəaliyyəti bir çox hallarda dövriyyədən asılı olur.

1.2 Müasir bank sisteminin xüsusiyyətləri

Hələ qədim zamanlardan xalq dilində, düşüncəsində bank pul saxlanan bir anbar kimi təsəvvür edilirdi. Lakin bu cür dərk olunma nə bankların mənasını tam izah etmir, nə onun təsərrüfatdakı təyinatını tam açır, nə də ki, bütövlükdə onun mahiyyətini aydınlaşdırmır. Çünki, banklar təkcə pul dövriyyəsinə təşkil etmək və kreditləşməni həyata keçirmək deyil, eyni zamanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin və ayrı-ayrı layihələrin maliyələşməsi, sığorta işlərinin aparılması, qiymətli kağızların alqı-satqısı, vasitəçilik əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, əmlakın idarə edilməsi, məsləhət xarakterli işlərin aparılması, irimiqyaslı layihələrin müzakirəsi, bazarların öyrənilməsi və sair fəaliyyət növləri ilə də məşğul olurlar.

Bank iqtisadi idarəetmə orqanı kimi xarakterizə olunur. Belə təsəvvürlər öz izahı ilə bir qədər keçmişə, şəxsi, kooperativ bankların dövlət orqanlarına çevrilməsi, bank mülkiyyəti üzərində dövlət inhisarının bərqərar olduğu dövrə gedib çıxır. Bu hadisələrin XX əsrin əvvəllərində baş verməsi, bankların dövlət nəzarət orqanı kimi fəaliyyət göstərməsi təsəvvürünü yaratdı. Nəzarət funksiyasını yerinə yetirmək, dövlət idarəetmə aparatının bir hissəsinə çevrilmək təsərrüfatda buraxılmış çatışmamazlıqlar barədə məlumat toplaması və tədbirlər görülməsi həmin dövrlərdən başlayaraq bankların fəaliyyətinin əsas təyinatını müəyyənləşdirdi. Məhz elə buradan da bankların üstqurum kimi qəbul edilməsi yarandı. Mərkəzi idarəetmə sisteminin mövcud olduğu, dövlət idarəetmə aparatının bank aparatı ilə vəhdət təşkil etdiyi bütün dövrlərdə bu təsəvvürlər mövcud olmuşdur. Belə bir şəraitdə kreditləşmə normativ, direktiv bölüşdürmə qaydası ilə yuxarıdan həyata keçirilir, müəssisələr arasındakı nağdsız hesablaşmalar direktiv xarakter daşıyırdı. Bütün müştərilər üçün vahid bankın olması bank sistemində kommersiya münasibətlərinin inkişafına imkan vermirdi. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bankların xarakteri dəyişdi, onların artıq dövlət idarəetmə aparatının bir hissəsi olmaq missiyasına son qoyuldu.

Bazara keçid və bazar şəraitində isə bankların yeni xarakter kəsb etməsi onların maliyyə bazarının subyektinə kimi yeni iqtisadi münasibətlər sistemində pul vəsaitləri ilə əlaqədar çoxsaylı və çoxşaxəli əməliyyatları idarə edən bir orqan kimi təzahür etməsi ilə bağlıdır. Bu şəraitdə banklar müstəqil iqtisadi subyektlər kimi

özünəməxsus idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirirlər. Bu idarəetmə ancaq pul vəsaitləri ilə bağlı olur.

Bank sistemində ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlamış və indi də həyata keçirilən dəyişikliklər o qədər vacib və qaçılmazdır ki, müasir bankların inkişafındakı bu yeniliyi, meylləri "bank inqilabı" adlandırırlar. Getdikcə təkmilləşən inkişaf istiqamətləri keyfiyyətcə yeni, müasir banklardan fərqli "yeni nəsil bankların" yaranmasına şərait yaratmışdır. Bank sistemini, bank işini köklü surətdə dəyişən mühüm meylləri və istiqamətləri araşdıraraq.

Məlum olduğu kimi, banklar hüquqi və fiziki müştərilərə göstərdikləri xidmət toplusunu getdikcə genişləndirirlər. Yeni xidmət sahələrinin yaranması və genişlənməsi son zamanlar yeni maliyyə qurumlarının təsiri altında baş verir. Banklar tərəfindən göstərilən yeni xidmət növləri əsasən vergi xidməti üzrə məsləhətləşmələr, şəxsi maliyyə planlaşması, pensiya-müavinət təminatı, yerli özünüidarəetmə orqanlarına borcların verilməsi, əmlak üzrə broker xidmətləri, qarşılıqlı fondlara investisiya və qiymətli kağızların qoyuluşu üzrə broker xidmətləri, sığorta agentliklərinin idarə edilməsi, forma və məzmunca yeni növ kreditlərin tətbiq edilməsi və bu barədə izahat işinin təşkilindən və sairədən ibarətdir.

Banklar tərəfindən həyata keçirilən, maliyyə xidmətləri sahəsində rəqabətin səviyyəsi və intensivliyi banklar və bank olmayan təşkilatlar tərəfindən bu tip xidmətlərin genişləndirilməsi ilə əlaqədar yeni vüsət aldı. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, bankların həyata keçirdiyi istehlak krediti, müəssisə və şirkətlərə kreditlər, əmlakın maliyyələşməsi, qiymətli kağızlar və maliyyə məsələləri üzrə məsləhətlər və sair bu kimi xidmətlər digər kredit təşkilatları və ya broker, maliyyə şirkətləri, sığorta agentliklərinin fəaliyyət istiqamətləri ilə üst-üstə düşə bilər. Belə vəziyyət bankları yeni xidmət sahələri axtarıb tapmağa, onları hazırlayıb həyata keçirməyə məcbur edir ki, bu da əlavə xərclər tələb edir. Beləliklə, banklar mənfəət əldə etmək üçün yeni risklərə əl atmalı olur. Bu işə eyni zamanda banklar arasında rəqabətin kəskinləşməsinə səbəb olur.

Bank xidmətlərinin çoxalması, rəqabətin bu əsasda inkişaf etməsi, maliyyə xidmətləri sahəsinin tənzimlənməsi ilə stimullaşdırılırdı. Bu vəziyyət keçən əsrin 70-ci illərinin sonu 80-ci illərin əvvəllərində başlamış və yaxın gələcəkdə davam etməsi meyləli açıq hiss olunurdu. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində tənzimləmə prosesi müxtəlif formalarda getmişdir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu proses, əhaliyə, xüsusən də kiçik əmanətçilərə əmanət üzrə yüksək gəlir vermək və bu yolla daha çox vəsait cəlb etmək məqsədilə əmanətlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksəldilməsi ilə başlamışdır. Bununla yanaşı, pul bazarında depozit hesablar üzrə qiymətli kağızlar və çek əmanətləri üzrə yüksək faiz ödənilməsinə icazə verildi.

Digər inkişaf etmiş, sabit bank sistemində malik Yaponiya, Almaniya, Kanada, Böyük Britaniya, Avstriya kimi ölkələrdə tənzimləmə prosesi 80-ci illərin ortalarında başlamışdır.

Bu ölkələrdə bankların, qiymətli kağızlar üzrə dilerlərin, sığorta işinin təşkili ilə məşğul vasitəçilərin və çoxsaylı digər maliyyə əməliyyatları həyata keçirən şirkət və qurumların hüquqi fəaliyyət sahəsi genişləndirildi.

Bütün postsovet respublikalarında, eləcə də Azərbaycanda məhz tənzimləmə prosesi demək olar ki, xidmət sahələrinin çoxalması və hüquqi fəaliyyət sahəsinin genişləndirilməsi ilə müşayiət olunmaqdadır.

Bankların müasir inkişaf səviyyəsi tənzimlənmənin artan rəqabətlə sıx əlaqəsi vəsait cəlb edilməsinə xərclərin səviyyəsini qaldırmışdır. Buna görə də banklar fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün bazar tərəfindən müəyyənləşdirilən, rəqabətə davamlı faiz dərəcələrini ödəyərək, məsələn, cari xərclərin azaldılmasını, işçi heyətinin, köhnəlmiş texniki vəsaitlərin yenisi ilə əvəz olunmasını həyata keçirməyə məcbur oldular.

İnkişaf etmiş ölkələrin, həmçinin bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, son illər ərzində banklar cari xərclərin artmasına baxmayaraq, əl əməyini əvəz edən, daha müasir və məhsuldar avtomatika sistemlərinin tətbiqinə xüsusi fikir verərək elektron maşınları əldə edir, onların geniş

istifadəsinə şərait yaradırlar. Bu tədbirlər nəticəsində bankların müştərilərə bütün əməliyyat gününə ərzində depozit hesabları ilə, ticarət mərkəzləri ilə əlaqə saxlanmasına, pulları, qiymətli kağızlarını dəyişə bilmək imkanlarını, hesablaşma kassa avtomatlarının xidmətlərinin genişləndirilməsinə, qısa müddət ərzində çoxsaylı əməliyyatlar icra edən etibarlı kompüter sisteminin tətbiqinə, bank idarəçiliyi üçün istənilən an, istənilən məlumatları əldə etmək şəraitinə nail olunmuşdur. Nəticədə bank işinin kapital tutumu artmış, əmək tutumu azalmışdır. İnkişafın bu istiqaməti ona gətirib çıxaracaq ki, artıq bank və müştəri heç də tez-tez görüşməyəcək. Onlar arasındakı xidmət göstərilməsi əməliyyatı tamamilə avtomatlaşdırılacaq və kompüter terminalları, telekommunikasiya sistemləri vasitəsilə həyata keçiriləcək. Düzdür bu sistemlərin tətbiqi kapital tutumunu artıraraq bir çox iş yerlərinin bağlanmasına gətirib çıxarır, qısa müddət ərzində çoxsaylı əməliyyatların icrasına şərait yaradır. Lakin heç cür müştərilərin bank işçisi ilə canlı təmasının və canlı inamın səmərəsini yarada bilmir.

Bank fəaliyyətinin böyük dövrüyyəsi avtomatlaşdırmanın, kompüterləşmənin və texniki silahlanmanın yeniliklərinin təxirəsalınmaz tətbiqini tələb edir. Həm də bu vəzifəni yerinə yetirmək, həm də xidmət həcmi artırmaq üçün banklar daha uzaq yerlərə, yeni bazarlar axtarır, həmin yerlərdə sabit bank xidmətləri yaratmaq məcburiyyətində qalırlar. Nəticə isə ona gətirib çıxarır ki, bu bankların filiallar sistemi, kiçik bankları öz tərkibinə alan, daha böyük bazarlara xidmət göstərən, çoxsaylı idarələrə malik bank nəhəngləri yaranır. Bu proses müstəqil bankların sayının azalmasına, eyni zamanda kapital baxımından orta ölçülü bankların çoxalmasına gətirib çıxarır. Belə hal Böyük Britaniyada, Fransada, Almaniyada, Amerika Birləşmiş Ştatlarında keçən əsrin 80-ci illərin də baş vermişdir. Azərbaycanda isə bu proses bir qədər gec, təqribən 1996-1997-ci illərdə başlamışdır. 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda çoxsaylı kiçik müstəqil banklar yaranmış, sonralar isə bank sistemində gedən inkişaf prosesi qeyd olunduğu kimi, çoxlu birləşmələrə və bəzi filialların yaranmasına, bəzilərinin lisenziyalarının geri götürülməsinə gətirib çıxarmışdır.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə avtomatikanın tətbiq olunması ilə əlaqədar olaraq bir çox banklar uzaq ərazilərdə öz xidmət bazarını genişləndirmək məqsədilə özlərinin, avtomatik kassa vasitələrinin və telekommunikasiyanın köməyi ilə idarə edilən elektron filiallarını yaradırlar. Bu yeni binatıkmə və ya mühüm bank obyektini yaratmaqdan çox sərfəlidir. Belə bank filialları getdikcə inkişaf edir, fəaliyyətə başladığı ilk dövrlərdəki xidmət sahələrini genişləndirərək tam xidmət növlərini icra edə bilirlər.

Son zamanlar, xüsusilə, XX əsrin sonlarından başlayaraq ETT –nin sürətli inkişafı bank sektorunda da özünü büruzə verməyə başlamışdır. Belə ki, banklar artıq müştərilərlə olan münasibətləri *on –line* sistemində təşkil etməyə başlamışdılar ki, *on –line* bank xidmətlərinin də özünün kifayət qədər üstün cəhətləri vardır:

- əməliyyatların sürətinin artması;
- müştərilərə daha yaxşı xidmətin göstərilməsi;
- xərclərin azalması;
- bazar paylarının artırılması;
- digər banklarla beynəlxalq bankçılıq sahəsində rəqabət şərtlərinə uyğunlaşma.

Ümumilikdə konkret olaraq *on –line* bank xidmətlərinə *home –banking* xidmətləri, distansiyalı bank xidmətləri modeli, bankomatlarla xidmət, plastik kartlarla əməliyyatlar aid edilir.

XX əsrin 80 –ci illərinin əvvəlləri müştərilərə göstərilən bank xidmətlərinin yeni istiqamətinin inkişafının başlanğıcı hesab edilir. Bu, kompyuter sisteminin formalaşması ilə bank əməliyyatlarının bilavasitə müştərilərin evlərinə və ya ofislərinə çatdırılması idi. Təqdim edilən bank xidmətlərinin spektri müştərilərə göstərilən ənənəvi bank xidmətlərinin siyahısını genişləndirdi. O, adi hesablaşma əməliyyatları ilə yanaşı, məlumat xidmətlərini də əks etdirir.

Home –banking (ev –bank sistemi) xidmətinin inkişafının üç mərhələsi vardır:

- birinci mərhələ - *PS banking*
- ikinci mərhələ - *İnternet –banking*
- üçüncü mərhələ - *telefon –banking*

PS banking sistemi. Bu cür əməliyyatların başlanğıcı 1983 –cü il hesab edilir. Çünki bu ildə *Nottingham Building Society* tikinti cəmiyyəti, *British Telecom* Britaniya telefonkompaniyası və *Bank of Scotland Homelink* sistemindən istifadə etməyə başladılar. Bu sistem vasitəsilə bankın müştəriləri evdən və ya ofisdən müxtəlif növlü əməliyyatlar (hesabların idarə edilməsi, hesab haqqında məlumatların əldə edilməsi, ödənişlərin həyata keçirilməsi və s.) həyata keçirə bilirlər.

İnternet –bankinq bank xidmətlərinin İnternet vasitəsilə əldə edilməsi sistemidir. İnternet vasitəsilə ilk bank xidməti XX əsrin 90 –cı illərinin ortalarında ABŞ–da həyata keçirilsə də, maliyyə biznesinin aləti kimi İnternetə maraq bütün dünyada sürətlə artmaqdadır. Statistika əsasən İnternet vasitəsilə bir müştəriyə xidmət filial istifadəçilərinin xidmətindən 14% ucuz başa gəlir. İnternet vasitəsilə bank xidmətlərindən istifadə edən hər bir müştəri ildə orta hesabla bankın xərclərini 565, 3 ABŞ dolları məbləğində azaltmış olur.

İnternet –bankinq aşağıdakı imkanları özündə əks etdirir: pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi; xarici valyutanın alqı–satqısı; müxtəlif növlü hesabların açılması; real vaxt rejimində daxil olmuş ödənişlər barədə informasiyanın əldə edilməsi; digər əlavə xidmətlər və s.

Wap banking mobil telefonlar vasitəsilə bank xidmətlərinin əldə edilməsi sistemidir. Telebank sisteminin tətbiqinin maksimal səmərəsinə onun plastik kartlarla inteqrasiyası sahəsində nail olunur. Müştəri məsafədən bilavasitə kart hesabından əməliyyatlar həyata keçirə bilər. Bu zaman kart vasitəsilə bankomatlardan nağd pulun çıxarılması, əllə ödəniş qəbzinin doldurulması, vaxt təyin etmək və banka gəlmək və s. bu kimi problemlərdən Telebank sistemindən istifadə etməklə qaçmaq olar.

Distansiyalı bank xidmətləri modeli dedikdə, müasir şəraitdə inkişaf etmiş əksər ölkələrdə klassik filial modelindən distansiyalı (məsafəli) bank xidmətləri modelinə keçid müşahidə olunur və müştərilər banka başçəkmədən getdikcə daha çox əməliyyatlar həyata keçirirlər. *Distansiyalı bank xidmətləri* anlayışı ilə *virtual bank* anlayışı bir –birinə sıx bağlıdır. Əgər distansiyalı xidmətləri istənilən banklar həyata keçirə bilirsə, virtual banklar tikintiyə pul xərcləməmək üzrə ixtisaslaşır. Virtual

banklar öz müştəriləri üçün adi universal bankların həyata keçirdiyi kompleks xidmətlər göstərir. Bu bankların həyata keçirmədiyi xidmət növü kassa xidmətidir. Müştərilərinə nağd pul vəsaitlərinin verilməsi üçün virtual banklar digər bankların bankomatlarından və terminallarından istifadə edir.

Virtual banklar müştərinin nağdsız pul vəsaitləri ilə maliyyəməliyyatlarına xidmət üzrə yüksək ixtisaslaşmış kompyuter proqramı sistemini özündə saxlayır. Real banklar kimi virtual banklar da pul vəsaitlərinin hesabdən hesaba köçürülməsi, idxal – ixrac ödənişləri, vəsaitləri cəlb etmək, konvertasiya və s. xidmətləri həyata keçirir.

Bankomatlarla xidmətin mahiyyəti oldan ibarətdir ki, bankomatlar nağd pulla əməliyyat aparmaq üçün plastik kartlarla idarə edilən çoxfunksiyalı avtomatdır. İlk bankomatlar (*ATM – Automated Teller Machine*) XX əsrin 60 –cı illərinin sonlarında meydana gəlmişdir. Bu maşınların ixtirası Don Vetselin adı ilə bağlıdır.

Bazar münasibətlərinin müasir şəraitində iqtisadi subyektlərin bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının təmin edilməsi və artırılması məqsədilə yerli şəraitin spesifikasiyaya adekvat olan beynəlxalq təcrübənin üstünlüklərinin öyrənilməsi və tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nağd pul vəsaitlərini depozit və əmanətə qəbul edən bankomatlar (cash –in funksiyalı ATM) bu kateqoriyaya daxildir. Çoxfunksiyalı bankomat hesab olunan cash –in bankomatları müştərilərin bank xidmətlərinə çıxış imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, bankların müştərilərlə işinin səmərəliliyinin artırılmasına əlverişli imkan yaradır. Onların tətbiqi ilə bankların filial və şöbələrinə tələbatı azalır və bank xərcləri optimallaşır.

Beynəlxalq statistikaya əsasən bu gün dünyada bank xidmətlərinin 34% -i müştərilə məhz ATM vasitəsilə çatdırılır. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, hazırda ABŞ –da müasir ATM –lərin son nəsli müştərilər üçün 125 növə yaxın xidmət göstərir.

Plastik kartlarla əməliyyatların əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, nağd pul vəsaitlərinin tədavülü probleminin mümkün və ən perspektivli üsullarından biri plastik kartlar əsasında səmərəli avtomatlaşdırılmış nağdsız hesablaşmalar sisteminin

təşkilidir. Bu, texnologiya sisteminin bütün iştirakçıları üçün rahat mühitin yaradılmasını təmin edir.

Bank plastik kartları bank hesablarının idarə edilməsi və kartın istifadəçisinin əmtəə və xidmətlər üzrə ödənişlərinin həyata keçirilməsinə, nağd vəsaitlərin əldə edilməsinə, digər xidmət və üstünlüklərin istifadəsinə imkan verən universal ödəniş sistemidir.

Müasir şəraitdə dünyanın 200 –dən çox ölkəsi plastik kartlardan istifadə edir. Bu da plastik kartların bank sistemində texnoloji inqilabının mühüm elementi sayılmasına əsas verir. Plastik kartlar əksər hallarda elektron bank sisteminin əsas elementi kimi çıxış edir. Dünya bank təcrübəsində plastik kartlardan istifadə mühüm gəlir mənbəyi sayılır. ABŞ –da bəzi qiymətləndirilmələr əsasən kartlarla verilən kreditlər cəmi 6% təşkil edir. Bununla belə, kredit kartları üzrə əldə olunan gəlirlər bankların ümumi gəlirinin 10% -i həcmindədir.

Bank kartları əsasən 3 növdə olur: maqnit zolağı olan, mikroprosessor ilə kart (smart –kart), adi bank kartları.

Ümumilikdə deyilənlərdən əlavə qeyd etmək lazımdır ki, *plastik kartlarla* yanaşı bank məhsulu hesab edilən *elektron çeklər, rəqəmli pullar və elektron pullardan* da geniş istifadə olunur.

Elektron çeklər (kommersiya qiymətli kağızının növü) elə bir sənəddir ki, burada ödəyici öz bankına pulların köçürülməsi haqqında göstəriş verir. Elektron hesablaşma çeki adi hesablaşma çekinin xüsusiyyətlərinə malikdir. Elektron çek alıcı tərəfindən elektron poçtla pul ödənişinin alanı olan satıcıya ötürülür. Satıcı bank çeki təqdim edir və onunla pulunu alır. Bundan sonra çek alıcıya qaytarılır və ödəniş faktını sübut edən sənəd olur. Satıcı malı alıcının evinə çatdırır.

Rəqəmli pullar (digital cash) kağız nağd pulların analoqudur. Onlar pul işarələrinə malikdirlər. Rəqəmli pullar özlüyündə komplekt, yəni kuponların dəsti kimidir. Kuponlar – pulun müəyyən miqdarını əks etdirən rəqəmlər zəncirindən ibarətdir. Bunları emissiya edən bank hər bir kuponu rəqəmli imza

ilə təsdiq edir. Rəqəmli imza –elektron məktubun göndəricisinin şəxsi açarı iləşifrələnməsi ilə aparılan xüsusi imza deməkdir. Rəqəmli pullar bank tərəfindən təsdiq olunmuş kuponlar formasında olmaqla bank tərəfindən buraxılır.

Elektron pullar pul vəsaitlərinin hesabdan hesaba köçürülməsinin, əmanətlər üzrə faizlərin hesablanması və digərlərin kağız daşıyıcılarının iştirakı olmadan elektrik siqnallarının ötürülməsi yolu ilə həyata keçirilməsidir. Banklararası pul köçürmələri adi bank şəbəkələrindən istifadə olunmaqla baş verir.

Bankların sürətli, coğrafi genişlənməsi və böyüməsi artıq bir ölkə miqyasında deyil, dünya miqyasında baş verir. Hal-hazırda dünyanın iri bankları müxtəlif qitələrdə xidmətlər göstərilməsi sahəsində rəqabət aparırlar. Bir çox ölkələrin yeni bankları ABŞ-in güclü bankları ilə rəqabət aparmağa başlamışlar. Belə banklar sırasına Yaponiyanın, Fransanın, Böyük Britaniyanın, Almaniyanın bankları daxildir.

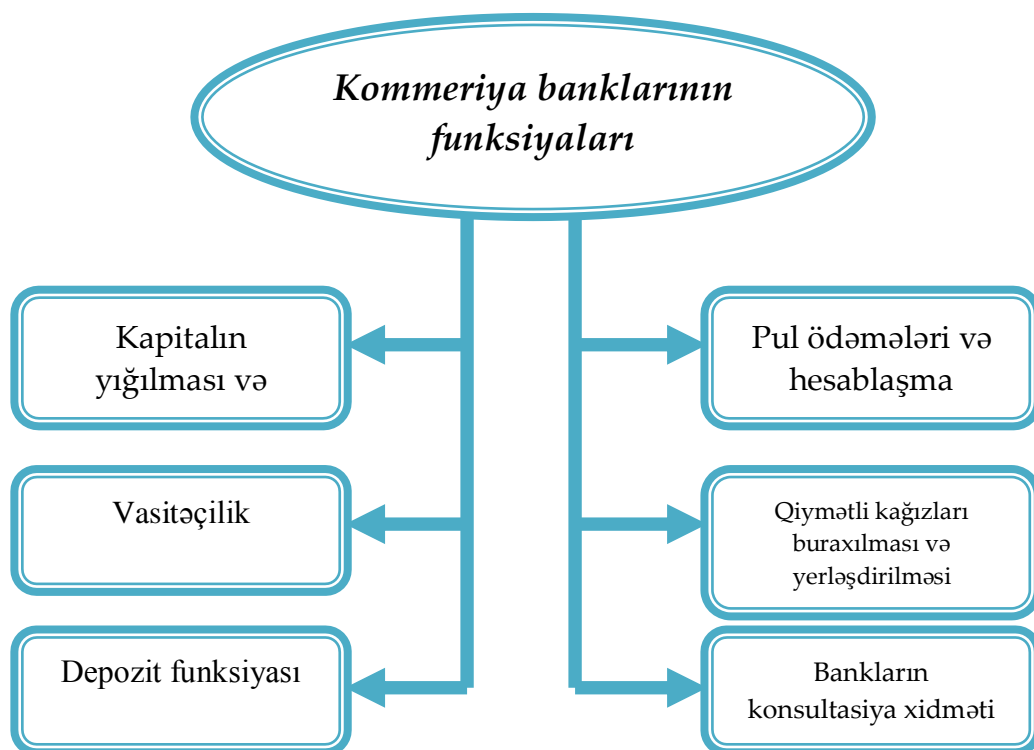
Son on il ərzində bu ölkələrin iri inkişaf edən bankları sırasına aşağıdakıları aid etmək olar: "Sanba Bank", "İndustril Bank of Canon", "Fudzi Bank", "Sumitomo Bank" (Yaponiya), "Kredi Aqrikol", "Kredi Lionne", "Eosete Ceneral" (Fransa), "Barklayz bank", "Neşnl Vestminster Bank" (Böyük Britaniya), "Doyçe Bank" (Almaniya).

1.3 Kommersiya bankları bank sisteminin əsas həlqəsi kimi

Dünya bank sistemində ikinci pilləli banklar kimi kommersiya bankları mühüm yer tutur. Əgər mərkəzi banklar *“bankların bankı”* olaraq banklara və hökumətə xidmət edirsə, kommersiya bankları bilavasitə müştərilərə xidmət edir, onlarla işləyir. Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz kimi kommersiya bankları anlayışı bank sektorunun ilk yarandığı dövrlərdən istifadə olunmağa başlanmışdır. Əslində, “kommersiya” sözü *“commerce”* sözündən götürülüb, mənası “ticarət” deməkdir. Kommersiya bankları anlayışı Azərbaycan dilinə *“ticari banklar”* kimi tərcümə olunur. Hazırda ayrı-ayrı ölkələrdə kommersiya banklarına müxtəlif çeşidli maliyyə-kredit institutları aid edilir. Onların ən başlıca fərqi isə, pul-

emissiyası hüquqlarının olmamasıdır. Bu banklar bəlli iki funksiyanı yerinə yetirirlər: *borc almaq və borc vermək*. Borc almaq çox zaman əmanət şəklində, borc vermək isə kredit şəklində ortaya çıxır. Kommersiya bankları bank sistemi içərisində ən önəmli fəaliyyətlərindən biri də bank pulunu yarada bilməsidir. Bank pulu banka qoyulan əmanətin məcburi ehtiyat normalarına ayrılan miqdarı çıxıldıqdan sonra, təkrar kredit olaraq verilməsi nəticəsində olur. Bank pulu çek sisteminin uyğunlaşdığı ölkələrdə böyük bir rola sahibdir. Azərbaycanda çeklə ödəmələr inkişaf etməmişdir. Bunun bəzi tarixi və sosioloji səbəbləri vardır. Xalq ödəmə məqsədilə nəzərdə tutduğu pulu banka qoymağa alışmamışdır. Bundan başqa bank menecmentinin zəifliyi və onlara qarşı inamın yoxluğu, banklarda etibar səviyyəsinin azlığı kimi fikirləri də söyləmək mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mövcud olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da kommersiya bankları ikipilləli bank sisteminin ikinci pilləsini təşkil edir. Bank - fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitinin depozitə cəlb edilməsi həmin vəsaitin müddətlik və faizlə geri qaytarmaq şərti ilə öz adından və öz hesabına yerləşdirilməsi, fiziki və hüquq şəxslərin hesablarının açılması və aparılması əməliyyatlarının məcmu-sunu həyata keçirmək üçün müstəsna hüquqa malik kredit təşkilatıdır. Kommersiya banklarının funksiyalarını qısaca olaraq aşağıdakı cədvəldə görmək olar.

SXEM 1.1.Kommersiya banklarının funksiyaları

Bankların təsisçiləri kimi müxtəlif firmalar, banklar, şirkətlər, ayrı-ayrı fiziki şəxslər, ölkənin daimi vətəndaşları və xarici vətəndaşlar da iştirak edə bilərlər. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və deyri-kommersiya təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunlarına görə kommersiya bankları hüquqi şəxs statusu almaq üçün Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, kommersiya bankları təsdiqediciləri sənədlər toplusunu hazırlamalı və bu sənədləri Mərkəzi Bankın aidiyyəti departamentlərinə təqdim etməlidirlər. Sənədlər burada yoxlandıqdan və qanunvericilik tələblərinə uyğunlaşdırıldıqdan sonra „Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında“ qanuna əsasən Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilməlidir. Kommersiya bankı dövlət qeydiyyatından keçib hüquqi şəxs statusu aldıqdan sonra bank lisenziyası almaq üçün Mərkəzi Banka yazılı vəsatət verir. Vəsatətlə birlikdə aşağıdakı məlumat və sənədlər təqdim edilir:

- 1) dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin surəti;
- 2) təsis sənədləri (təsis müqaviləsi, nizamnamənin qəbul olunması, nəzarət və idarəetmə orqanları rəhbərlərinin təyin edilməsi haqqında protokol (bir təsisçi tərəfindən yaradılan banklar istisna olmaqla), qeydiyyat orqanında təsdiq olunmuş nizamnamə, xarici bankın filialı üçün əsasnamə);
- 3) hüquqi şəxs olan təsisçilərin son il üçün maliyyə vəziyyətini əks etdirən mühasibat balansı, mənfəət və zərər barədə hesabatı və buna dair auditor rəyi;
- 4) təsisçilərin təklif etdiyi rəhbərlərin və baş mühasibin peşə yararlığı və məhkum olunub-olunmadıqları barədə məlumat, həmin şəxslər tərəfindən doldurulmuş anket.

Bank lisenziyasının alınması üçün müraciətə baxılması proseduru iki mərhələdən ibarətdir:

1. bank lisenziyasını almaq üçün ilkin müraciətin edilməsi və ona baxılmasını həyata edən birinci mərhələ;

2. bank və xarici bankın yerli filialı dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra bank lisenziyası almaq üçün yekun müraciətin edilməsi və ona baxılmasını həyata edən ikinci mərhələ.

Bank lisenziyası verilməsi haqqında vəsətətə Mərkəzi Bank bu qanunda nəzərdə tutulmuş bütün sənədləri aldığı gündən ən gec 30 gün keçənədək baxır. Mərkəzi Bank alınmış sənədlərin ilkin ekspertizasını keçirdikdən sonra 3 gün müddətində vəsətətçiyə bu barədə məlumat verir, Mərkəzi Bankda kredit təşkilatı üçün müxbir hesabı açır və Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən olunmuş minimum nizamnamə kapitalının bir ay müddətində 100 faiz ödənilməsini tələb edir. Kredit təşkilatının minimum nizamnamə kapitalının 100 faiz ödənildiyini təsdiq edən sənədlər təqdim olunduqda, Mərkəzi Bank 3 gün müddətində kredit təşkilatına bank əməliyyatlarının aparılması üçün lisenziya verilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Mərkəzi bank kommersiya banklarına lisenziya verməkdən imtina edə bilər. Bank lisenziyası verməkdən imtina edildiyi, yaxud bunun üçün müəyyən şərtlər qoyulduğu və ya bank lisenziyası üzrə fəaliyyətin məhdudlaşdırıldığı hallarda vəsətətçiyə bunları doğuran səbəblər rəsmi bildirilir. „Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında“ Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən Mərkəzi Bank aşağıdakı hallarda lisenziya verməkdən imtina edə bilər:

1) İdarə Heyətinin sədri, onun müavinləri və baş mühasib onların qarşısında qoyulan ixtisas tələblərinə uyğun olmadıqda. Bu aşağıdakı hallarda olar: bu şəxslərin ali iqtisadi və ya hüquqi təhsilinin və bank əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar kredit təşkilatının bölməsinə rəhbərlik təcrübəsinin olmaması; mülkiyyətə qarşı cinayətlər, təsərrüfat və vəzifə cinayətləri törədilməsinə görə məhkumluğun olması və s;

2) təsisçilərin maliyyə vəziyyəti qeyri-qənaətbəxş olduqda;

3) kredit təşkilatının lisenziya almaq üçün təqdim etdiyi sənədlər mövcud qanunvericilik və Mərkəzi Bankın normativ aktlarının tələbinə uyğun olmadıqda və s

Bank lisenziyası qeyri-müəyyən müddətə verilir. Mərkəzi Bank lisenziyasının verilməsi haqqında qərarında əsaslandırılmış şərtlər və ya məhdudiyyətlər qoya bilər. Bank lisenziyası verildikdən sonra həmin lisenziyaya şərtlər və məhdudiyyətlər ancaq o halda aid edilə bilər ki, onu almış bank "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununa və ya Mərkəzi Bankın hər hansı normativ aktına əməl etməmiş olsun.

Bank lisenziya aldıqdan sonra bank sisteminə daxil olur və fəaliyyətə başlayır.

Bank lisenziyasının ləğvi də Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilə bilər və bu aşağıdakı hallarda baş verə bilər:

- 1) kredit təşkilatının təsisçilərinin müraciəti ilə (könüllü);
- 2) bank qanunvericiliyinin və Mərkəzi Bankın normativ aktlarının tələbləri mütəmadi pozulduqda, əgər kredit təşkilatına «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununda nəzərdə tutulmuş tələblər bir il ərzində bir neçə dəfə tətbiq olunmuşdursa;
- 3) lisenziya və icazə verilərkən əsas götürülmüş məlumatın yanlış olduğu aşkara çıxdıqda;
- 4) lisenziyanın və icazənin qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində ondan istifadə edilmədikdə, yaxud fəaliyyət altı aydan çox müddətə dayandırıldıqda;
- 6) Mərkəzi Bankın normativ aktlarında nəzərdə tutulmuş minimum zəruri kapitalla və xüsusi ehtiyatlara malik olmadıqda, kreditorlar və əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədikdə və ya ona etibar edilmiş vəsaitin saxlanmasını təmin etmədikdə;
- 7) müflis olduqda;
- 8) təqdim edilmiş hesabatlarda saxtalaşdırma müəyyənləşdirildikdə;
- 9) lisenziyada və ya icazədə nəzərdə tutulmamış əməliyyatlar aparıldıqda;

10) filialın baş təşkilatından bank əməliyyatları aparılması hüququ alındıqda.

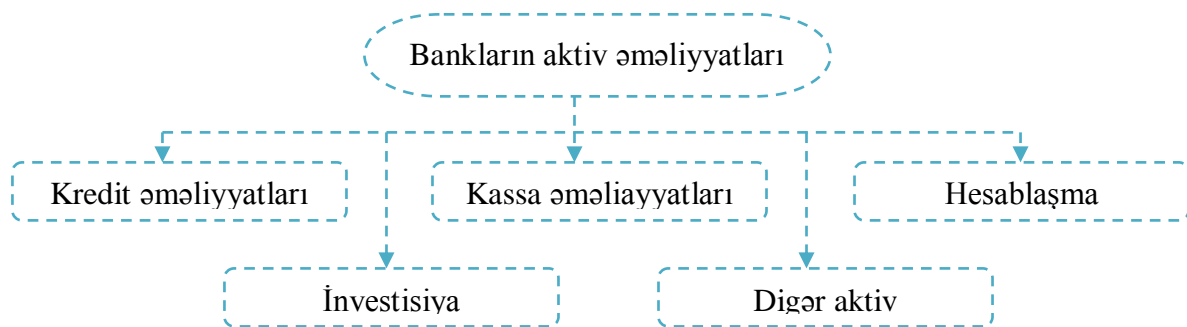
Lisenziyanın geri götürülməsi haqda qərar qəbul edildikdən sonra Mərkəzi Bank qərarı rəsmiləşdirərək, səbəblər göstərilməklə kredit təşkilatına yazılı məlumat verilir.

FƏSİL 2. Kommersiya banklarının əməliyyatlarının təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Bankların əməliyyatlarının təhlili

Hər bir ölkədə kommersiya bankları mövcud bank qanunvericiliyinin icazə verdiyi əməliyyatları icra edirlər. Ümumiyyətlə kommersiya bankları apardığı əməliyyatları 3 qrupa bölünür: 1) aktiv əməliyyatlar 2) passiv əməliyyatlar 3) vasitəçilik əməliyyatları.

Kommersiya banklarının **aktiv əməliyyatları** dedikdə, müəyyən gəlir almaq üçün öz vəsaitlərini və cəlb edilmiş vəsaitləri kredit formasında istifadə etməsi nəzərdə tutulur. Bu əməliyyat müştərilərə ssuda verərək, müəyyən müddətdən sonra faizlə birlikdə geri qaytarmaq yolu ilə həyata keçirilir. Aktiv əməliyyatlar vasitəsilə kommersiya bankları cəlb etdikləri vəsaitləri ehtiyacı olanlar arasında yerləşdirərək kreditor sifətində çıxış edirlər. Kommersiya bankları aktiv əməliyyatları yerinə yetirməyə məcburdur. Çünki bankların mənfəəti bu əməliyyatlardan asılıdır. Bankların həyata keçirdikləri aktiv əməliyyatlar aşağıdakı qruplara bölünür:

SXEM 2.1. Bankların aktiv əməliyyatları¹

Hal-hazırda Azərbaycanda kommersiya banklarının gəlirli fəaliyyət göstərməsi onun aktiv əməliyyatlarının tərkib hissəsi olan **kredit əməliyyatından** asılıdır. Kredit əməliyyatı pul vəsaitlərini müvəqqəti istifadə etmək üçün qaytarmalı və ödənilmək şərti ilə yerləşdirilməsində kreditor və debitor arasındakı münasibətdir.

¹M.M.Bağirov- Banklar və bank əməliyyatları, Bakı-2003

Kapitalın dövrünü zamanı sahibkarın əlində toplanan müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri istifadə olunmalıdır. İstehsal prosesində əsas kapital istehlak olunur, öz dəyərini bir hissəsini yeni yaranmış əmtənin üzərinə keçirir. Əmtə satıldıqdan sonra həmin hissə ayırmalar şəklində sahibkarın sərəncamına keçir. Dövriyyə kapitalının hərəkəti zamanı da müvəqqəti pul vəsaiti yaranır. Məsələn, xammal, yanacaq, yardımçı material və s. istehsal prosesində öz dəyərini bir istehsal prosesində yeni yaradılmış əmtənin üzərinə keçirir və onun dəyəri tədavüldən sonra pul şəklində sahibkarın əlində toplanır. Yeni xammal alana qədər həmin pul sahibkarın əlində sərbəst şəkildə qalır. Əgər bütün pul vəsaitləri istehsal vasitələri və xammal alınana qədər istifadəsiz sahibkarın kassalarında yatıb qalarsa, o heç də mənfəət gətirə bilməz. Sahibkarların əlində cəmlənən bütün bu pul vəsaitləri bilavasitə kreditlərin alınmasından asılıdır. Ona görə də, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların və bankların həyata keçirdikləri kredit əməliyyatlarının mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, sahibkarlar aldıkları krediti əsasən istehsala qoyurlar, oradan mənfəət əldə edirlər. Mənfəətin bir hissəsini özləri mənimsəyir, digər hissəsini isə aldığı puldan istifadə üçün banka faiz verirlər. Banklar sərbəst pulu qəbul edərkən nisbətən aşağı, kreditə verəndə isə daha yuxarı faizlə verirlər. Bu fərq bank mənfəətini əmələ gətirir. Bununla yanaşı istehsal inkişaf edir və bu da öz növbəsində ümumi dövlətin iqtisadiyyatının inkişaf tempinə müsbət təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən kredit əməliyyatların mütləq qiyməti, nisbəti və inkişaf dinamikasını aşağıdakı qrafikdə görmək olar.

Cədvəl 2.1

Kreditlərin illik artım tempi, %-lə

	2009-cu il	2010-cu il	2011-ci il	2012-ci il	2013-cü il
Ölkə üzrə	17,8	14,5	8,1	24,3	26
Regionlar üzrə	17,8	9	1,5	21,6	35,8

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

2009-2012-ci ildə bank sisteminin regionlar və Bakı şəhərindəki fəalliyəti arasında

fərqlərin olduğu gözə çarpır.

2009-2011-ci illərdə dünyada baş verən global böhran səbəbi üzərindən fəaliyyətində bəzi çətinliklərlə rastlaşan Azərbaycanın bank sistemi bu illərdə maliyyə böhranından zərərsiz çıxmışdı, lakin kreditlərin artım tempinə nəzər yetirsək ölkə üzrə 10.5% azalma, regionlar üzrə isə 17.8% -dən 1.5%-ə enmişdir.

1 yanvar 2011-ci il tarixinə cəmi bank filiallarının 316-ı (49,1%) regionlarda fəaliyyət göstərir. O cümlədən, kreditlərin strukturuna baxsaq, regionların kreditləşməsi ümumi ölkə üzrə çox aşağı səviyyədədir. Bankların verdiyi kredit qoyuluşunun 88,7%-i Bakı-Abşeron regionunda, geridə qalan təxminən 10%-lik qismi isə regionların payına düşür. Kredit qoyuluşunun regional struktura baxsaq, Bakı şəhəri 85,1%, Abşeron regionu 3,6%, Aran regionu 3%, Gəncə-Qazax regionu 2,6%, Şəki-Zaqatala – 2,3%, Lənkəran regionu isə cəmi 1,3% paya malikdir. Digər regionların payının heç 1%-i keçmədiyi görünür. Həmçinin, regionlarda verilən kreditlərin əksər hissəsini müxtəlif fondlar (Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, və s.) tərəfindən verilən güzəştli kreditlər təşkil etdiyini nəzərə alsaq regionların kreditləşməsində kommersiya banklarının birbaşa marağının az olduğu ortaya çıxar. Başqa bir diqqətçəkən məqam isə kreditlər üzrə orta faiz dərəcələrinin Bakı şəhərinə nisbətən regionlarda daha yuxarı olmasıdır. Mərkəzi Bankın hesabatlarında göstərildiyi kimi, 2011-ci ilin oktyabr ayına olan məlumatlara əsasən ölkə üzrə orta faiz dərəcəsi 16,1% olmuşdur. Bakı şəhərində bu göstərici 15,5%, Aran regionunda 21,8%, Gəncə-Qazax regionunda 21,6%, Lənkəran regionunda 24,8%, və Şəki-Zaqatala regionunda isə 17% olmuşdur.

Bankların regionlarda kreditləşmənin aşağı olmamasının isə müxtəlif səbəbləri vardır. Bunlara misal olaraq, ticarət, tikinti və digər aparıcı sektorların əsasən Bakı şəhərində cəmləşməsini, regionlarda əsasən kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etməsi, və regionlarda girov problemini göstərmək olar.

2012-ci ildə maliyyə böhranından sonra həm ölkə üzrə həm də region üzrə kreditlərin illik artımında kəskin dəyişiklərin olduğunu müşahidə etmək olar. Uyğun

olaraq bu göstəricilər 24.3% və 21.6%-ə kimi qalxmışdır.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı sahəsində Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi tədbirlər, verdiyi tapşırıq ,təvsiyələr və xüsusilə güzəştli kreditlər verilməsi məsələsi regionlarda kreditin illik artımının 14.2% yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.Son illər yerli sahibkarlara öz bizneslərini genişləndirmək üçün milyon manatlarla güzəştli kreditlər verilib.Qeyd edək ki, kreditləri ilk dövrlər paytaxtda və iri şəhərlərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar alırdı. Lakin hərtərəfli inkişaf üçün regionlarda da sahibkarlığın inkişafı zəruri idi. Odur ki, sonrakı illər ölkə rəhbərinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətlənən siyasətinin nəticəsində bölgələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar da güzəştli kreditlər almağa başladı. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsul istehsalının regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin hesabına ildən-ilə artması bunun təsdiqidir.

2013-cü ildə də, kredit təşkilatları tərəfindən regionların kreditləşdirilməsi prosesi davam etmişdir.İl ərzində regionlara kredit qoyuluşları 35,8%artmışdır.

Cədvəl 2.2.

Azərbaycan Respublikası üzrə kredit qoyuluşunun sahələr üzrə strukturu
(mln. manat)

	01.01.2013		01.01.2014		Artma + Azalma -	
	məbləğ,mln. manat	payı,%-lə	məbləğ,mln. manat	payı,%-lə	məbləğ,mln. manat	payı,%-lə
Ticərat və xidmət	2649.3	21.6	2219.9	14.4	-429.4	-16.2
Ev təsərrüfatlarına	4316.7	35.3	6214.7	40.3	1898	440
Kənd təsərrüfatı və emal	546.2	4.5	733.3	4.8	187.1	34.3
İnşaat və əmlak	1270.3	10.4	2362.6	15.3	1092.3	86
Sənaye və istehsal	1297.6	10.6	1516.4	9.8	218.8	16.9
Nəqliyyat və rabitə	429.1	3.5	506	3.3	76.9	17.9
Digər	1734.5	14.1	1870	12.1	135.5	7.8

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

2013-2014-cü illərin göstəricilərinə əmtəə dövriyyəsinin aşağı olmasıyla əlaqədar ticarət və xidmət sahələri üzrə kredit qoyuluşunun göstəricilərində azalmaların olduğu müşahidə olunur. Beləliklə 2649.3 mln manatdan 2219.9 manata azalmışdır ki, fərq 429.4 mln manat təşkil etmişdir.

2013-cü ilin dekabrın 1-i tarixində istehlak kreditinin həcmi 6 milyard manatı keçmişdir. Artıma səbəblərə gəlinəcə isə, son dövrlər istehlak kreditləşməsi bazarında faiz dərəcələrinin nisbətən aşağı düşməsinə, kreditin verilmə şərtlərinin yumşaldılmasının şahidi oluruq. Buna səbəb bankların bu sektora kütləvi axınıdır. Ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlər 44% artaraq ilin sonuna 6214,7 mln. manat olmuşdur ki, bu da kredit portfelinin 40,3%-ni təşkil etmişdir. İstehlak kreditləri isə (bütün kredit təşkilatları üzrə) 45,4% artaraq ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlərin 77,6%-ni təşkil etmişdir. 2013-cü il ərzində ipoteka kreditləri 26,6% artaraq 1 yanvar 2014-cü il tarixinə 890,3 mln. manat (01.01.2013-ci il tarixinə ipoteka portfeli 703,7 mln. manat) təşkil etmişdir. Ümumi kredit portfelinə (banklar üzrə) bu kreditlərin xüsusi çəkisi 01.01.2014-cü il tarixinə 5,8% olmuşdur.

Azərbaycan hökumətinin regional inkişaf proqramlarının tətbiq edilməsi, ölkədə sahibkarlığın inkişafı üçün güzəştli kreditlərin verilməsi 2013-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə Kənd təsərrüfatı və emal, İnşaat və əmlak, Sənaye və istehsal kredit qoyuluşlarının həcmində artımlara səbəb olmuşdur. Odur ki, sonrakı illər ölkə rəhbərinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətlənən siyasətinin nəticəsində bölgələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar da güzəştli kreditlər almağa başladı. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsul istehsalının regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin hesabına ildən-ilə artmışdır. Kənd təsərrüfatı və emalına qoyulan kredit qoyuluşlarında nəzərə çarpacaq dərəcədə artım olmuşdur, 34,3%. Sənaye parklarının yaradılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, modernləşməsinə, yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının və ölkənin ixrac qabiliyyətinin daha da genişlənməsi gətirib çıxarmışdır. Nəticədə sənaye və istehsal sahələrinə qoyulan kreditlərin həcmi 16,9% artsa da, İnşaat və əmlak kreditlərin həcmi 1092,3 mln. manat olmuş ki, bu da 01.01.2013 tarixdəki göstəricidən 86% çoxdur. İnformasiya və

kommunikasiya texnologiyaları (İKT) infrastrukturunu inkişaf etdirilmiş, habelə regionlarda əhaliyə müasir sosial iqtisadi xidmətlərin göstərilməsi daha da genişləndirilmişdir, hətta kənd yaşayış məntəqələri də daxil olmaqla ölkə ərazisində genişzolaqlı, ucuz və keyfiyyətli internetə çıxış təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunların hamısı bu sahəyə kredit qoyuluşlarının artımına səbəb olmuşdur, 17.9%.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransında bu istiqamətdə daha önəmli islahatların aparılmasını prioritet hesab edən Prezident İlham Əliyev məqsədyönlü fəaliyyət üçün maliyyə dəstəyinin artırılmasını başlıca amil adlandırdı. Son illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən iş adamlarına 1 milyard 200 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. ÜDM-də 83 faiz payı olan sahibkarlığın inkişafı, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edən Azərbaycan üçün bu göstərici düşünülmüş siyasətin uğurlu, məntiqi nəticəsidir. Ötən il 2419 sahibkarlıq subyektinə biznes fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 218 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir ki, bunun 128 manatı iş adamları tərəfindən qaytarılmış vəsait hesabına olmuşdur. Kreditlərin əsas hissəsi- 68 faizi aqrar sektorun, 32 faizi isə sənaye və turizmin inkişafına yönəldilmişdir. Nəticə olaraq 2012-ci ildə iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş investisiyaların həcmi 22,1 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Onun 13,3 milyardı daxili, 8,8 milyard dolları isə investorların vəsaiti olmuşdur. Bu il sahibkarlara veriləcək 250 milyon manat güzəştli kreditin 83 faizi regionlar üçün nəzərdə tutulur. Düüşünölmüş siyasətin nəticəsidir ki, ötən il qeyri-neft sektoru 9,7 faiz, kənd təsərrüfatı 6 faiz artmışdır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd olunduğu kimi başlıca məqsəd Azərbaycan məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılması imkanlarından maksimum yararlanmaq, ixrac yönümlü məhsul istehsalına diqqəti artırmaqdır.

Cədvəl 2.3.

Iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu

(dövrün sonuna)

İllər	Əmikredit qoyuluşları	Dövlətbankları		Özəlbanklar						Qeyribank kredit təşkilatları	
				Cəmi		əümlədnxaiici kapitalı		bundan100%-xaricikapitalı			
		mlnm anat	xüsusi çəkisi %	mlnm anat	xüsusi çəkisi %	mlnm anat	xüsusi çəkisi %	mlnm anat	xüsusi çəkisi %	mlnm anat	xüsusi çəkisi %
2004	989.5	453	45.8	451.7	45.6	152.6	15.4	20.9	2.1	84.8	8.6
2005	1441	748.3	51.9	653.1	45.3	263.5	18.3	25.9	1.8	39.6	2.7
2006	2362.7	1068.3	45.2	1230	52.0	545.8	23.1	55.8	2.4	64.7	2.7
2008	7191.3	3027.5	42.1	3989.0	55.5	2024.9	28.2	379.9	5.3	174.8	2.4
2010	9163.4	3901.9	42.6	5069.9	55.3	2306.3	25.2	464.2	5.1	191.6	2.1
2012	12243.7	4137.1	33.8	7785.5	63.6	3394.0	27.7	759.3	6.2	321.1	2.6
2014(8ay)	17308.9	5977.2	34.5	10829.6	62.6	5279.8	30.5	1252.5	7.2	502.1	2.9

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Yuxarıdakı cədvələ nəzər saldıqda görürük ki, 2004-2005-ci il dövlət bankların xüsusi çəkisinin yüksək olmasına baxmayaraq, 2006-2014-cü illər arasında kreditləşmə əməliyyatında özəl bankların xüsusi çəkisi daha çox artmışdır. Belə ki, 2004-cü ilin sonunda iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında özəl bankların xüsusi çəkisi 45.6% idisə, 2014-cü ilin sentyabr ayına bu rəqəm 62.6%- olmasına baxmayaraq on il ərzində özəl bankların kreditləşmədə xüsusi çəkisi 17% artmışdır. 2005-ci ilin sonuna kimi dövlət banklarının kreditləşmədə payı özəl banklardan çox olmuşdur. Buna baxmayaraq, hazırda kredit qoyuluşunda özəl bankların payı nisbətən çox olaraq qalır.

Həmçinin kredit qoyuluşunda dövlət banklarının da payı getdikcə azalmaqdadır. Məsələn, 2004-cü ilin sonuna iqtisadiyyata 989,5 milyon manat kredit qoyuluşları edilmişdir ki, bunun da 453,0 milyon manatı yəni 45,8%-i dövlət banklarının payına düşür. Amma 2006-cı ilin sonunda bu pay 45,2%-ə enmişdir. 2005-ci ilin sonunda isə dövlət banklarının kredit qoyuluşundakı payı 2004-cü ilin sonuna nisbətən artaraq 51,9% olmuşdur. Lakin hazırda kredit qoyuluşunda dövlət banklarının payı özəl banklara nisbətən hələki aşağıdır və 42,6% təşkil edir.

Kredit qoyuluşlarında artım həmişə yeganə dövlət bankı olan Beynəlxalq Bank hesabına baş verirdi. Təkcə bu bankın verdiyi kreditlərin həcmi ölkənin 46 bankının verdiyi kreditlər qədərdir. Ona görə də Beynəlxalq Bankın kredit yatırımındakı istənilən dəyişiklik ölkənin ümumi kredit bazarına təsir edir. Bu bankın yatırımları əvvəlki illərdən fərqli olaraq azalmışdır. Çünki Beynəlxalq Bank kreditləri əsasən neft sənayesinə yönəldir. Bu dövrdə isə əsas həm neft emalı sənayesinə, həm də nəqliyyat sektoruna kredit qoyuluşu azalıb. Artım kommersiya banklarında qeydə alınmış ki, bu vəsaitlər də əsasən istehlak kreditləri olmaqla ticarət, kənd təsərrüfatı və tikinti sektoruna yönəldilib.

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarından **kassa-hesablaşma əməliyyatının** da xüsusi yeri vardır. Hesablaşma-kassa əməliyyatları xidməti sayəsində:

- tələb olunana qədər hesablar açmaq
- ölkə daxilində və xaricdə köçürülmə yolu ilə ödənişləri həyata keçirmək
- konversiya əməliyyatlarını həyata keçirmək
- əməliyyatlar və hesabın vəziyyəti haqqında qəbz və arayışlar, ödəniş
- nağd pul vəsaitlərini hesaba daxil etmək və hesabdən nağd pul almaq
- nağd pulu mübadilə etmək mümkündür.

2001-ci ilin əvvəllərində Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının əsasını təşkil edən Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. AZİPS sisteminin istismara verilməsi nəticəsində banklar arasında hesablaşmaların real vaxt rejimində (on-line) həyata keçirilməsinə, pul dövriyyəsinin sürətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına, banklar tərəfindən likvidliyin daha çevik idarə olunmasına imkan yaranmışdır.

2002-ci ilin sonlarından etibarən Milli Telekommunikasiya Şəbəkəsinin bazasında Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının ikinci mühüm elementi olan Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, kiçik həcmli, lakin daim təkrarlanan xırda ödənişlərin (əmək haqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.) elektron

daşıyıcılar əsasında həyata keçirilməsinə, eyni zamanda, xırda ödənişlərin əsas iştirakçıları olan kommunal xidməti müəssisələrinin, böyük sayda ödəniş əməliyyatları (məs., vergi, gömrük və sosial müdafiə ödənişləri) aparan hökumət qurumlarının Milli Ödəniş Sisteminin infrastrukturuna inteqrasiyası üçün əlverişli zəmin yaradıldı.

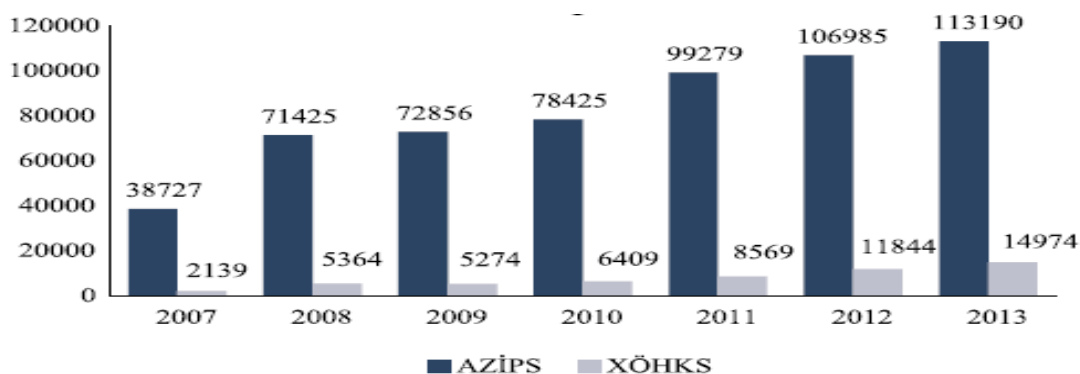
Hesablaşmalar Sistemində (AZİPS) 2013-ci ildə ümumi həcmi 113 mlrd. manat (ÜDM-in 2,02 misli) olmaqla 522 min ədəd ödəniş sənədi emal olunmuşdur ki, bu da ötən illə müqayisədə uyğun olaraq 5,8% (6205 mln. manat) və 5,9% (29 min ədəd) çoxdur. Sistemdə orta hesabla gündəlik sənəd sayı 2130 ədəd, hər bir ödəniş sənədinin məbləği isə orta hesabla 461 min manat təşkil etmişdir.

Milli Ödəniş Sisteminin digər komponenti olan Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemində (XÖHK) ümumi həcmi 15 mlrd. manat olmaqla 26735 min ədəd ödəniş sənədi emal olunmuşdur. Bu, ötən illə müqayisədə müvafiq olaraq 26,4% (3130 mln. manat) və 6,4% (1604 min ədəd) çoxdur. Sistemdə orta hesabla gündəlik sənəd sayı 109,1 min ədəd, hər bir ödəniş sənədinin məbləği isə 61.1 min manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.4

AZİPS VƏ XÖHK sistemləri üzrə ödəniş sənədlərinin məbləği, mln. manat

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
AZİPS	38727	71425	72856	78425	99279	106985	113190
XÖHK	2139	5364	5274	6409	8569	11844	14974

Mənbə: AMB

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Bəzi mənbələrdə bu əməliyyatlar birlikdə, bəzi mənbələrdə isə ayrı-ayrı xarakterizə olunur. Ona görə də əvvəl kassa əməliyyatlarını araşdıraq.

Aydındır ki, pul hesablaşmaları (dövriyyəsi) nağd və nağdsız formada təzahür edir. Bankların kassa əməliyyatları nağdı pul hesablaşmaları, bankların hesablaşma əməliyyatları isə nağdsız pul hesablaşmaları ilə əlaqədardır. Banklar iqtisadiyyata kassa xidməti göstərir, dövriyyədən sərbəstləşdirilmiş nağd pulun bankın kassalarına daxil olmasını təşkil edir: müəssisələrə, birliklərə, təşkilatlara, idarələrə və əhaliyə nağd pul verir; müəssisələrin, birliklərin, təşkilatların və idarələrin kassalarına daxil olan nağd pulların inkassasiyasını təşkil edir və həyata keçirir. Banklar müştərilərə kassa xidmətlərini müqavilə əsasında yerinə yetirir. Başqa sözlə kassa əməliyyatları nəticəsində kommersiya bankları öz müştəriləri ilə nağd pul hesablaşmalarını aparır. Bu əməliyyat Azərbaycan Respublikasında daha önəmli yer tutur.

Müəssisələr tərəfində nağd pullar kredit təşkilatlarının kassasına verilir. Nağd pulların tam və vaxtlı-vaxtında banka daxil edilməsi üçün müəssisələrin kassalarındakı nağd pul qalığı limitləşdirilir. Bu limitdən artıq olan nağd pul vəsaitləri banka verilməlidir. Kassa əməliyyatlarının aparılması üçün bankda mədaxil, məxaric, mədaxil-məxaric, yenidənsayma kassaları və bankomatlardan istifadə edilir.

Nağd pulu mədaxil etmək üçün kredit təşkilatlarında gündüz **mədaxil kassaları** yaradılır. Nağd pulun mədaxili «nağd pulun mədaxili üçün elan»a əsasən həyata keçirilir. Bank hesabı olmayan fiziki şəxs tərəfindən pul köçürmələri ilə bağlı banka nağd pul təhvil verildikdə “Pul köçürmələri üçün elan”dan istifadə olunur. Pul köçürmələri büdcə və büdcədən kənar dövlət fondlarının ödənişləri ilə bağlı olduqda “Büdcə ödənişləri üçün elan”dan istifadə olunur. Elanlar nağd pulla birlikdə kassirə təqdim olunur. Gündüz mədaxil kassasına qəbul edilən nağd pul həmin əməliyyat gününün mühasibat balansında əks olunur.

Əməliyyat günü qurtarıqdan sonra müştərilərdən nağd pulu qəbul etmək üçün **axşam mədaxil kassası** yaradılır. Axşam mədaxil kassasına qəbul edilən nağd pul növbəti iş günündə mühasibat balansında əks olunur. Axşam mədaxil kassasının

müvafiq işçiləri üzərində ”axşam mədaxil kassası” sözləri yazılmış möhür və kassanın açarları ilə təchiz edilməlidir.

Nağd pulu məxaric etmək üçün Kredit təşkilatlarında **məxaric kassaları** yaradılır. Nağd pulun məxarici «pul çekləri»nə və kassa məxaric orderinə əsasən həyata keçirilir. «Pul çeki» və ya məxaric orderi nağd pulu alan tərəfindən doldurulur. Məxaric kassasından verilən nağd pul həmin əməliyyat gününün mühasibat balansında əks olunur.

Əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün **bankomatdan** istifadə bankların müştərilərinin ödəniş kartlarını və fərdi indentifikasiya nömrələrini tətbiq etməklə həyata keçirilir. Nağd pulun verilməsi əməliyyatları yerinə yetirildikdən sonra müştəriyə (onun tələbi ilə) nömrələnmiş qəbz verilməlidir. Vaxtaşırı, ayda bir dəfədən az olmamaqla bankomat tam boşaldılır. İnkassator çıxarılmış kasetlərlə birlikdə bankomatın çap qurğusundan götürülmüş kağız lenti kassaya çatdırır. Kassir çıxarılmış kasetlərdəki nağd pulun qalığını bankomatın hesabındakı məbləğin qalığı ilə tutuşdurur və uçot məlumatları ilə üzləşdirir, fərq aşkar edildikdə müvafiq akt tərtib olunur. Aktı kassa müdiri, inkassator, kassir və texniki işçi imzalayırlar.

Bankın kassasında olan nağd pulun seçilməsi, sayılması və bağlanması üçün zəruri hallarda kredit təşkilatlarında **yenidənsayma kassaları** yaradılır.

İndi isə **hesablaşma əməliyyatlarını** araşdıraq. Kommersiya bankları hesablaşma əməliyyatları nəticəsində öz müştəriləri və təmasda olduqları təşkilatlar arasında iqtisadiyyatda gedən bütün hesablaşmaları icra edirlər. Dövriyyənin əsas hissəsi nağdsız qaydada həyata keçirilir. Bütün nağdsız hesablaşmalar bank vasitəsilə aparılır. Nağdsız hesablaşmaların müxtəlif forma və metodları var.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız hesablaşmalar Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydalara əsasən həyata keçirilir və aşağıdakı formaları vardır.

- Ödəniş tapşırıqları ilə
- İnkasso sərəncamı üzrə
- İnkasso üzrə ilə
- Akkreditiv formasında

Ödəniş tapşırığı ödəyicinin öz hesabından müəyyən məbləğ pul vəsaitlərinin silinib digər müəssisənin hesablaşma hesabına daxil edilməsi haqda özünə xidmət edən banka verdiyi yazılı tapşırıqdır. Ödəniş tapşırığı ilə hesablaşma zamanı bank (emitent bank) ödəyicinin tapşırığı ilə onun hesabında olan vəsait hesabına müəyyən pul vəsaitini bu və ya başqa bankda (benefisiar bankda) ödəyicinin göstərdiyi şəxsin (vəsait alanın) hesabına ödəniş tapşırığının banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq köçürməyi öhdəsinə götürür. Ödəniş tapşırığından aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur: yola salınmış mal material, görülmüş iş, göstərilmiş xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi, büdcə və büdcədən kənar fondlara pul vəsaitinin ayrılması, kreditlərin, borcların qaytarılması və yerləşdirilməsi faizlərin ödənilməsi üzrə pul vəsaitlərinin köçürülməsində, digər pul vəsaitləri köçürüldükdə. Verildiyi vaxtdan 3 gün müddətində etibarlıdır. Rekvizitlər:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri
- benefisiar bankın adı və digər rekvizitləri;
- vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin təyinatı.

Respublika ərazisində A və B formalarından istifadə olunur. A formalı ödəniş tapşırığı ödəyici tərəfindən doldurulur və milli və xarici valyuta ilə nağdsız ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunur. B formalı ödəniş tap.1 "Ödəyici üçün" və "Bank üçün" adlı iki hissədən ibarətdir. Vəsait alan tərəfindən doldurularaq ödəyiciyə təqdim olunur. Milli valyuta ilə nağdsız ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunur; "Bank üçün" nəzərdə tutulmuş hissəsinin "Ödəmə müddəti" sahəsində vəsait alan hüquqi şəxslər tərəfindən göstərilmiş müddətin bitməsinə baxmayaraq emitent bank tərəfindən icra üçün qəbul olunur. "B" formatlı ödəniş tapşırıqları hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən kommunal xidmətlərin (su, qaz, elektirik enerjisi, və.s), telefon danışıqları haqqının, icarə haqqının ödənilməsi və s. bu kimi xidmətlərlə əlaqədar nağdsız ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunur. mənfi cəhəti- vaxtında təminat yoxdur. Müsbət cəhəti- sənəd dövryyəsinin sadəliyi, malın,

göstərilmiş xidmətin keyfiyyətini qabaqcadan yoxlaya bilmək imkanı, hesablamaların aparılma texnikasının sabitləyi.

İnkasso üzrə hesablaşmalar zamanı vəsait alan öz bankına ödəyicidən ödənişin alınmasını tapşırır və bank bu vəzifəni öz öhdəsinə götürür. İnkasso tapşırığından satılmış malların, görülmüş işlərin, göstərilmiş xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi üçün istifadə edilir. İnkasso tapşırığı əsasında ödənişin alınması akseptli və ya akseptsiz qaydada həyata keçirilə bilər. Akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı ödəyicinin müvafiq yazılı sərəncamı tələb olunur. Həmin sərəncam qabaqcadan da verilə bilər (qabaqcadan aksept), bu şərtlə ki, vəsait alanı eyniləşdirməyə imkan verən lazımi məlumatlar sərəncamda göstərilmiş olsun. İnkasso tapşırığı əsasında akseptsiz qaydada ödəniş ödəyicinin sərəncamı olmadan, lakin onunla müvafiq icraçı bank arasında bank hesabı müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hallarda həyata keçirilir. İnkasso tapşırığının mütləq rekvizitləri aşağıdakılardır:

- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- icraçı bankın adı və digər rekvizitləri;
- ödənilməli olan vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin və (və ya) ödəniş akseptinin müddəti və şərtləri.

İnkasso tapşırığı 3 nüsxədə tərtib edilir. 1-ci və 2-ci nüsxələr ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı banka göndərilir; bu zaman 1-cü nüsxə vəsaiti ödəyicinin hesabından silmək üçün əsas olur və icraçı bankda qalır, 2-ci nüsxə isə ödəyiciyə təqdim edilir. 3-cü nüsxə inkasso tapşırığının qəbul olunması barədə iltizam kimi icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştamplı ilə təsdiqlənir və vəsait alana qaytarılır. Ödəyici inkasso tapşırığını aksept etməkdən tam və ya qismən imtina edə bilər. İnkasso tapşırığının ödənilməsindən imtina akseptdən imtina ərizəsi formasında rəsmiləşdirilir. Həmin ərizə üç nüsxədə tərtib edilir.

Akkreditivlə hesablaşma zamanı alıcı bankı satıcı bankına akkreditivdə göstərilən şərtlərə əməl edildikdən sonra satıcının yola saldığı mal-materialların

qimətlərinin, göstərdiyi xidmət və işlərin dəyərinin ödənilməsi tapşırığını verir. Akkreditivlər geriçağrılan və geriçağrılmayan olur. Vəsait alana qabaqcadan bildirmədən emitent bankın dəyişdirə və ya ləğv edə bildiyi akkreditiv geriçağırma akkreditivi sayılır. Akkreditivin geri çağırılması emitent bankın vəsait alan qarşısında hər hansı öhdəliklərini yaratmır. Vəsait alanın razılığı olmadan ləğv edilə və ya dəyişdirilə bilməyən akkreditiv geri çağırılmayan akkreditiv sayılır. Geri çağırılmayan akkreditiv emitent bankın qəti öhdəliyidir. Akkreditiv açmaq üçün ərizədə aşağıdakı rekvizitlər olmalıdır:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- akkreditivin məbləği (manatla);
- akkreditivin icrası şərtləri;
- akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı;
- akkreditivin, malların göndərilməsinin və sənədlərin təqdim olunmasının müddəti.

Tərəflərin razılığı ilə applikantın(ak. Açmaq istəməən alıcı) öz vəsaiti və ya bank krediti hesabına açıla bilər. Akkreditivin açılması haqqında ərizə iki nüsxədə tərtib edilir. Ərizənin birinci nüsxəsi akkreditivin açılması üçün emitent bankda qalır, qəbul haqqında qeydlə birgə ödəyiciyə qaytarılır. Emitent bank qəbul edilmiş ərizə əsasında sərbəst məktub formasında akkreditiv tərtib edir və onu icraçı banka (və ya birbaşa vəsait alana) təqdim edir. Akkreditiv üzrə vəsait əldə etmək üçün satıcı mal-materialları yola saldıqdan sonra malların yola salınmasını təsdiq edən nəqliyyat sənədlərini və hesab qaimələrinin siyahısını özünə xidmət edən banka təqdim edir. Bank sənədləri yoxlayır və akkreditiv üzrə ödəniş aparır.

İnkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin (borclunun) hesabına xidmət göstərən bank (icraçı bank) məcburi icra orqanlarının göstərişi ilə və əlavə edilən icra sənədinə əsasən ödənişi ödəyicinin hesabından mübahisəsiz qaydada (ödəyicinin sərəncamı olmadan) həyata keçirir. Bu icra sənədi aşağıdakılar ola bilər:

- Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qərarları

- Alimentlərin alınması haqqında notariat qaydaya təsdiq edilmiş sənədlər
- Notariat orqanlarının icra qeydləri
- Məhkəmələrin cinayət işləri üzrə hökmlərinin, qərarlarının əmlakın alınmasına

dair hissəsi və s.

İnkasso sərəncamları üzrə rekvizitlər təmin olunur və 3 nüsxədə yaradılır. Bizinci nüsxə əsasında ödəyicinin hesabından vəsait silinir və icraçı bankda saxlanılır. İkinci nüsxə sənədin icraya qəbul edilməsini təsdiq edən sənəd kimi bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştampları vurularaq məhkəmə icraçısına qaytarılır. Üçüncü nüsxə isə ödəyiciyə təqdim olunur.

Bankların apardıqları aktiv əməliyyatlardan biri də onların *investisiya əməliyyatıdır*. Investisiya əməliyyatları həyata keçirilən zaman banklar resursları qiymətli kağızların alınmasına yönəltməklə və ya birgə təsərrüfat fəaliyyətilə məşğul olmaqla investor qismində çıxış edirlər. Belə qiymətli kağızlara səhmlər, istiqrazlar, dövlət uzunmüddətli öhdəlikləri, veksellər və sair misal ola bilər. Kommersiya banklarının veksəllərlə əməliyyatları özündə aşağıdakıları birləşdirir: uçot əməliyyatları (diskont) kredit, aksept üzrə əməliyyatlar, inkassasiya və sair.

Qiymətli kağızlara investisiya qoyulmasında əsas məqsəd mənfəət əldə etməkdir. Kommersiya banklarının investisiya əməliyyatlarının gəlirliyinə aşağıdakı faktorlar təsir edir: iqtisadiyyatın vəziyyəti, maliyyə-kredit sisteminin vəziyyəti, qiymətli kağızlar bazarının inkişaf səviyyəsi, yüksək likvidliyə malik qiymətli kağızların mövcudluğu, fond bazarının iştirakçılarının ixtisaslaşma səviyyəsi, qiymətli kağızlar portfelinin strukturu və digər bu kimi faktorlardan asılıdır. Bankın investisiyalarına aşağıdakı faktor riskləri təsir edir: kredit, bazar və faiz riskləri.

Kommersiya banklarının investisiya siyasətinin məqsədlərini müəyyənləşdirən əsas faktorlar bunlardır - gəlirlilik və likvidlik, gəlirin artımı ilə əlaqədar olaraq bankın öz likvidlik dərəcəsinin güzəştə getməsi və ya onunla risk etməsi.

Bankın qiymətli kağızlarla investisiya əməliyyatları birbaşa və dolaylı gəlir əldə edilməsi üçün ehtiyatların qiymətli kağızlara qoyuluşunu xarakterizə edir. Qiymətli kağızların qoyuluşundan əldə olunan birbaşa gəliri bank dividend, faiz və likvidlik

gəliri şəklində alır. Dolayı gəlirlər bankların qiymətli kağızlarının nəzarət paketi vasitəsilə müştərilərə təsiri nəticəsində əmələ gəlir.

Qiymətli kağızlara qoyuluşların uçotu «Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar» mühasibat balansının aktiv hesab bölməsində aparılır.

1. borc öhdəliklərinə qoyuluşlar;
2. səhmlərə qoyuluşlar;
3. hesaba alınmış veksellər;

Bankların qiymətli kağızlara qoyuluşlarının tədqiqi zamanı birbaşa və portfel investisiyalarını ayırmaq lazımdır.

Birbaşa investisiyalar (kapital qoyuluşlara) – bu investisiya obyektlərinin idarə olunması məqsədilə yönəldilən qoyuluşlardır. Bank bu və ya digər kompaniyanın səhmlərinin nəzarət paketini əldə edərsə, o zaman investisiyaların qiymətli kağızlara qoyulduğu aşkarlana bilər. Bank daimi müştərilərinin ticarət və sənaye müəssisələrinin səhmlərinin nəzarət paketinin sahibi ola bilər. Bu zaman bank müəssisənin istehsal və maliyyə fəaliyyətinə tam nəzarət edir və nəticə etibarilə by müəssisələrdə aparılan kredit əməliyyatlarının təhlükəliliyini azaldır. Mədaxil bazasını və fəaliyyətini genişləndirmək üçün bank qeyri-bank maliyyə kompaniyaları kimi iştirak edir. (investisiya və sığorta kompaniyaları, qeyri-dövlət təqaüd fondları, lizinq kompaniyaları və s.) Bu kompaniyalar bankdan asılı olur və onların səhmlərinə kapital qoyuluşları birbaşa investisiyaların forması kimi ifadə olunur.

Portfel investisiyaları. vahid şəkildə idarə olunan müxtəlif emitentli qiymət kağızların portfelinin yaranması ilə həyata keçirilir. Portfel investisiyalarının məqsədi portfeldə yerləşən qiymətli kağızların kurs məbləğinin artmasından əldə olunan mədaxilin alınmasıdır. Qiymətli kağızların portfeli bu tiplərə ayrılır:

Artım portfeli – investisiya kapitalının artırılmasına yönəldilir. Onun əsasını məbləği artan qiymətli kağızlar təşkil edir. Bu portfeldəki cari mədaxilin səviyyəsi yüksək deyil.

Mədaxil portfeli – yüksək cari mədaxillərin alınmasını təmin edir. Faiz ödənişləri və dividendlərin məbləği bazar qiymətlərindən yüksək olur.

Riskli kapital portfeli -buraya sürətlə inkişaf edən kompaniyaların gələcəkdə yüksək gəlir gətirəcək qiymətli kağızları daxildir. Bu portfel təhlükəli olmağına görə fərqlənir, çünki aktivlərin məbləğinin sürətlə artımı həyata keçməyə də bilər.

Tarazlaşdırılmış portfel – buraya sürətlə artan yüksək gəlirli və təhlükəli kağızlar daxil olur. Bu portfeldə kapitalın və cari mədaxilin artımı bir-birinə uyğunlaşır. Bu portfeldə ümumi təhlükə tarazlaşdırılır.

Xüsusişmiş portfel – müəyyən növlü qiymətli kağızlardan təşkil olunur (xarici qiymətli kağızların portfeli, qısamüddətli qiymətli kağızların portfeli).

Adətən qiymətli kağızlar bazarının əməliyyatlarında iştirak edən banklarda, aktiv payların və qiymətli kağızlarla bağlı əməliyyatların mədaxillərinin səviyyəsini müəyyən edən investisiya sənədi işlənilib hazırlanır. Bir qayda olaraq, iri banklarda qiymətli kağızların sərbəst idarəsi və analitik şöbələr yaradılır.

Kommersiya bankları öz investisiya fəaliyyətini strateji və taktiki idarəetməsi məqsədilə, strukturunda xüsusi bölmələr yaradır. Bu bölmələrin gördükləri işlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- investisiya siyasətinin əsas məqsədləri;
- investisiyaların tərkibi və quruluşunu;
- portfelin tərkibinin korrektə olunması mexanizimi;
- potensial mənfəətin hesabatını və sair.

Cədvəl 2.5

İqtisadiyyatın sahələri üzrə investisiyanın həcmi

Sahələrin adı	2013-cü il, mln.manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi,%-lə
CƏMI	17872.1	100
o cümlədən:		
Sənaye	7082.4	39.6
Kənd təsərrüfatı	573.4	3.2
Tikinti	979.9	5.5
Ticarət	456.2	2.6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3497.2	19.6
İnformasiya və rabitə	202.2	1.1
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	12	0.07
Daşınmaz əmlak	1339.4	7.5
Təhsil	789.8	4.4
Digər sahələr	2939.6	16.4

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

2013-cü ildə iqtisadiyyata ÜDM-in 31% həcmində və ya 17.9 mlrd. manat investisiya qoyulmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 15.1% çoxdur. Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 76.7%-i daxili mənbələr hesabına formalaşdırılmışdır.

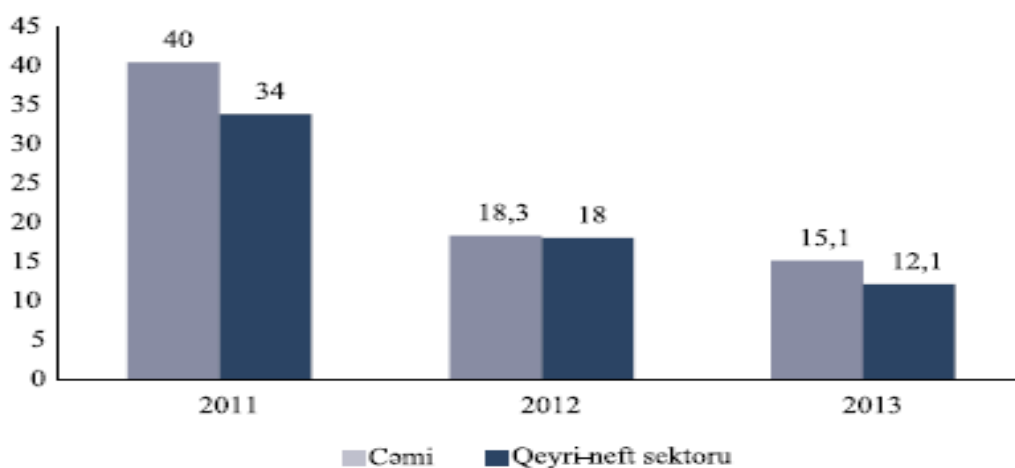
Əsas kapitalla yönəldilmiş sərmayənin ümumi həcmində müəssisə və təşkilatların vəsaitləri 44,8%, bank kreditləri 4,8%, büdcə vəsaitləri 43,8%, büdcədən kənar fondların vəsaitləri 3,2% və əhəlinin şəxsi vəsaitləri 2,6% təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, kənd təsərrüfatına, nəqliyyat və anbar təsərrüfatına qoyulan investisiya qoyuluşları artaraq 573.4 və 3497.2 mln.manat olmuşdur.

Cədvəl 2.6

İnvestisiya qoyuluşlarının dəyişməsi, ö.i.n. %-lə
(ötən ilə nisbətən)

	2011-ci il	2012-ci il	2013-cü il
Cəmi	40	18.3	15.1
Qeyri-neft sektoru	34	18	12.1

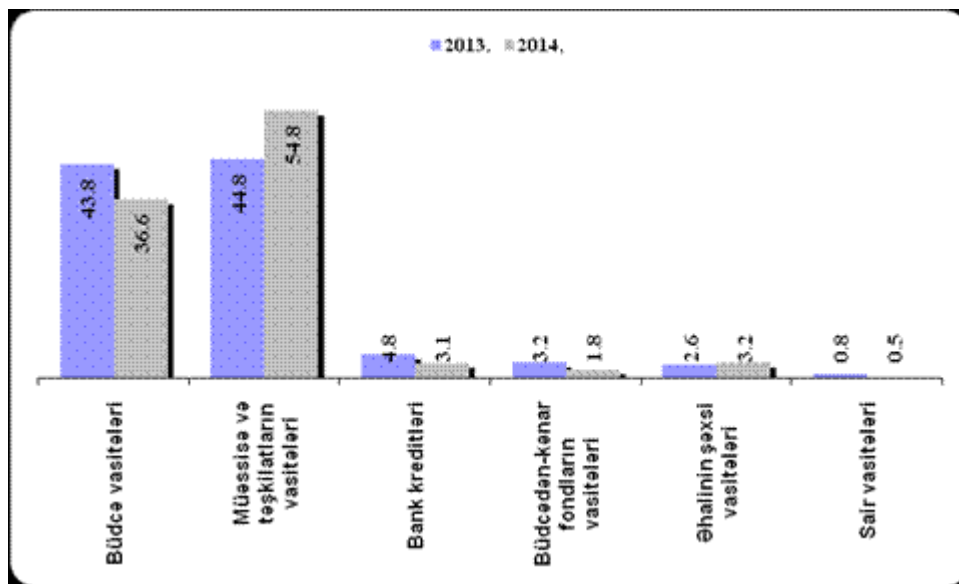
Mənbə: DSK

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Son illərin tendensiyasına əsasən, qeyri-neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi neft sektoru üzrə yönəldilmiş investisiyaların həcmi üstələyir. Belə ki, 2012-ci il üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların 4.6 milyard dolları neft sektorunun, 5.7 milyard dolları isə qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir. Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir. Bu görə də, 2011-ci illə müqayisədə 2012-2013-cü ildə qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşuna artımda fərq azalmışdır. Qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşları əvvəlki ildəki səviyyəni 12.1% üstələmiş və onun ölkə üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalarda payı 73% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunun sahələri arasında tikinti və nəqliyyat üzrə investisiyalar xüsusilə yüksək tempə artmışdır.

Ötən il iqtisadiyyata investisiyalar da azalıb. Halbuki 2005-ci ildən daim artırdı. Bu, təkcə iqtisadiyyata daxili investisiyaları azaldan hökumətin siyasəti ilə bağlı deyil. Bunun ardında iqtisadiyyatın institusional zəifliyi də var – o, böyük həcmdə investisiyaları mənimsəyə bilmir. Məsələn, dekabrda investisiyalar noyabra nisbətən 1,98 dəfə artıb və bu, hər il baş verir. Vəsaitlərin bu cür mənimsənilməsi səmərəli ola bilməz. Bütçə investisiyaları isə korporativ investisiyalardan xeyli az olub.

Dövlətstatistikasına görə, 2014-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 17615,8 mln manat (AZN) kapital qoyuluşu olub (\$22,458 mlrd). Bu, 2013-cü ildəkindən 1,7% azdır. Daxili mənbələrdən iqtisadiyyata 12735,4 mln AZN və ya sərmayələrin 72,3%-i qoyulub. Xarici investisiyalar 4880,4 mln AZN və ya 27,7% təşkil edib. Praktiki olaraq, bu investisiyaların hamısı neft hasilatına qoyulub. Qalan sektorlar lazımınca investisiyalaşdırılmır.

Qrafik 2.1

Bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitala investisiyalar(mln AZN)

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2014

İqtisadi artım məhz yaxşı sərmayə qoyulan sahələrdə olub. Bu, o deməkdir ki, bir çox sahələr cari ilin pulu hesabına dayanır, inkişaf üçün kapital bazasını artırmır.

Valyuta əməliyyatı (latın dilində operatio – fəaliyyət deməkdir) valyuta vahidi üzrə və valyutada qiymətli kağızların dövriyyəsi zamanı yaranan pul münasibətlərinin təşkili və idarə olunması üzrə fəaliyyətdir. Valyuta əməliyyatlarını səlahiyyətli bank statusuna malik olan banklar həyata keçirir. Səlahiyyətli bank – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından xarici valyuta ilə əməliyyatları həyata keçirmək hüququ verən lisenziyanı əldə etmiş bankdır. Xarici valyuta ilə əməliyyatlar həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslər rezidentlər (lat. residens – (resi-clientis) – oturan, gələn) və qeyri-rezidentlərə bölünür.

Azərbaycanın valyuta bazarında rezident və qeyri-rezidentlər fəaliyyət göstərir. Valyuta əməliyyatları cari (ödənişlə bağlı) və investisiyalı (kapitalın dövriyyəsi ilə əlaqədar) olur. Ölkədə valyutanın əsas tənzimləyici orqanı Mərkəzi Bankdır, valyuta nəzarətinin agentləri isə səlahiyyətli banklardır. İxracatçı üçün səlahiyyətli bankda valyuta hərəkətinin uçotu məqsədilə dərhal iki:

1. Transizit;

2. Cari valyuta hesabları açılır.

Tranzit valyuta hesabı malların (iş, xidmətin) ixracatından daxil olan valyuta ilə əməliyyatların uçuotu üçün təyin edilmişdir.

Cari valyuta hesabı daxili valyuta bazarında əldə edilmiş valyutalarla əməliyyatların uçuotu üçün təyin edilmişdir. Sövdələşmə pasportu – valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan, rezident və qeyri-rezident arasında bağlanmış müqavilədən götürülmüş məlumatlardan ibarət valyuta nəzarət sənədidir. Mərkəzi Bankın investisiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsi yalnız Bank Nəzarət Komitəsinin icazəsi ilə baş verir.

TOD sövdələşməsi zamanı həmin gün üçün bank məzənnəsinə əsasən valyutanın konvertasiyası barədə ərizə verilir və bütün hesablaşmalar həmin günü həyata keçirilir.

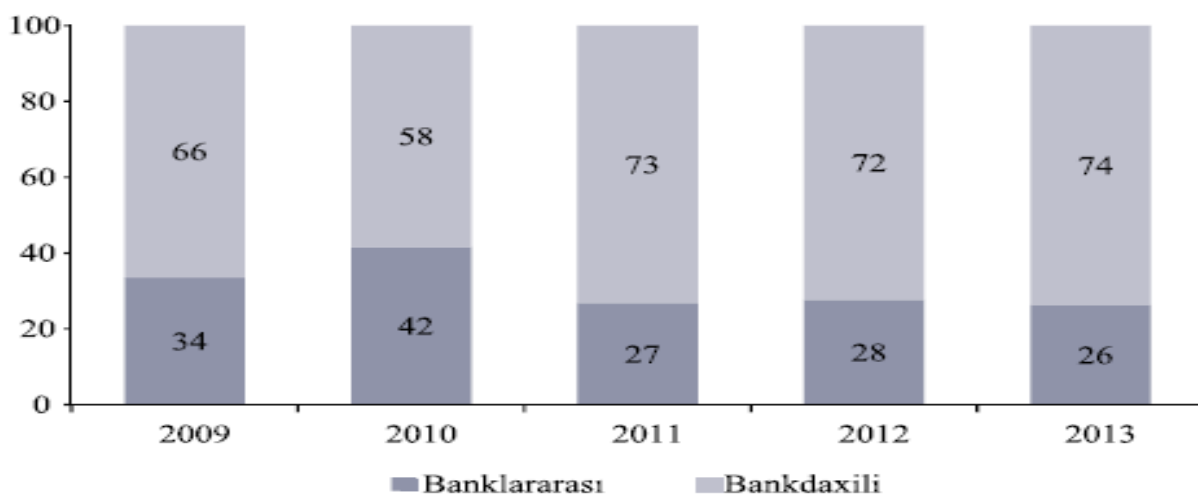
TOM xidməti sövdələşmə imzalanana kimi bir gün əvvəl valyutanın alışı və satışı barədə müqavilə bağlamaq imkanı yaradır. Bu zaman bank sabahkı valyutanın konvertasiya məzənnəsinə bildirir.

SPOT xidməti əvvəlki xidmətlərə oxşardır. Lakin fərq ondan ibarətdir ki, qeydə alınmış məzənnə üzrə konvertasiya barədə sövdələşmə müştəri ilə bank arasında müqavilə bağlandığı vaxtdan sonra üçüncü gün həyata keçirilir.

Forvard müqavilələrinin əsas prinsipi TOM və SPOT xidmətlərində olduğu kimi – müəyyən olunmuş müddətdə, yəni yerinə yetirilənə kimi qeydə alınan məzənnəyə görə valyuta konvertasiyası barədə sövdələşmənin bağlanmasıdır. Forvard müqaviləsi bağlanan zaman sövdələşmənin icraedilmə müddəti olduqca uzun müddətə – bir ilə kimi ola bilər. Forvard müqaviləsi imzalanarkən bankda olan hesaba sövdələşmə məbləğinin 5 faizi həcmində sığorta depoziti daxil edilir. Sövdələşmə icra olunduqdan sonra depozitin bütün məbləği geri qaytarılır. Sövdələşmə icra olunmadıqda bank onu hesablaşma günü bazar məzənnəsinə görə bağlayır. Əgər sövdələşmə icra olunmadıqda məzənnə fərqi görə bank zərəre uğrayırsa, onda zərər depozit hesabına ödənilir, depozitdə qalan vəsait isə müştəriyə qaytarılır.

SVAP – eyni məbləğlə iki qarşılıqlı konversiya əməliyyatlarından ibarət bank sövdələşməsidir. Bank müştəridən müəyyən valyutanı (onu digərinə konversiya edir) alır, razılaşdırılmış müddətdən sonra onu müştəriyə ilkin valyutada geri qaytarır. Bu zaman müştəriyə əvvəlcədən alış məzənnəsi, həm də valyutanın əsk satışının qeydə alınmış məzənnəsi məlumdur. SVAP sövdələşməsinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, müştəri qabaqcadan pulun dəqiq dəyərini bilir və bazar məzənnəsi fərqlərinin riskindən azaddır. Bu xidmətən həm maliyyə, həm də ticarət şirkətləri istifadə edir. Məsələn, şirkətin hesabında ABŞ dolları var, lakin malların alqı-satqısını Avro ilə həyata keçirməli olduğu təqdirdə, SVAP xidməti qabaqcadan malların satış qiymətini dəqiq müəyyən etmək və məzənnədə tərəddüdlə əlaqədar qeyri-müəyyənlikdən kənarlaşmaq imkanı yaradır.

Mərkəzi Bankın valyuta əməliyyatları “Bloomberg” beynəlxalq informasiya-ticarət sistemində həyata keçirilmişdir. Hesabat ilində banklararası valyuta bazarında USD/AZN valyuta cütü ilə əməliyyatların 72%-i Blumberq sistemində qeydə alınmışdır. Valyuta bazarının həcmi ötən illə müqayisədə 7,4% və ya 3,1 mlrd. \$ artaraq 44,7 mlrd. \$ təşkil etmişdir. Hesabat ilinin yekunu üzrə valyuta bazarında banklararası əməliyyatların daxili valyuta bazarında xüsusi çəkisi 26% təşkil etmişdir.

Mənbə: AMB

Qrafik 2.2 Daxili valyuta bazarın seqmentlər üzrə bölgüsü, %-lə

Digər aktiv əməliyyatlara gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bu əməliyyatlar bank əməliyyatlarının vaxtlı-vaxtında kefiyyətlə icrasını təmin edən uyğun infrastrukturun yaradılması ilə əlaqədardır. Bu da öz növbəsində digər bank əməliyyatlarının strukturundan asılıdır.

Hal-hazırda keçid dövründə və bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında hər bir kommersion bankı aktiv əməliyyatların elə optimal üsullarını seçməlidirlər ki, bu əməliyyat nəticəsində ancaq səmərə əldə etmək mümkün olsun. Əks təqdirdə, nə kommersion bankları, nə də ki, bütövlükdə bank sistemi mövcud ola bilməz, iqtisadiyyat öz inkişaf tarazlığını itirər.

2.2 Bankların aktiv əməliyyatlarının səmərəliyinin qiymətləndirilməsi

Kommersion banklarının aktiv əməliyyatlarının nəticələri bankın balansının aktiv hissəsində əks etdirilir, bu göstəricilər əsasında bankın resurslarının yerləşdirilməsi xarakteri, onlardan istifadənin səmərəliliyi yoxlanılır və təhlil edilir.

Cədvəl 2.7

Aktiv əməliyyatların həcmi, %-lə

		01.12.2012		01.09. 2013		01.09.2014	
		mln	%	mln	%	mln	%
AKTİVLƏR							
1	Nağd vəsaitlər	624.2	3.9	813.4	4.3	945.7	4.0
2	Müxbir hesablar	1080.5	6.8	987.7	5.2	1584.7	6.7
3	Maliyyə sektoruna verilmiş kreditlər	736.4	4.6	721.2	3.8	1110.0	4.7
4	Müştərilərə kreditlər	10493.3	66.1	13187.0	69.7	15986.3	67.9
5	İnvestisiyalar	1436.4	9.05	1519.9	8.03	2019.0	8.57
6	Digər aktivlər	1497.5	9.44	1689.7	8.93	1901.1	8.07
Cəmiaktivlər		15868.4	100	18918.9	100	23546.88	100

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Cədvəldən görüldüyü kimi aktiv əməliyyatların əsas hissəsini müştərilərə kreditlər tutur. Kredit qoyuluşu artsa da onun aktivlərdəki xüsusi çəkisi 2013-cü ilə nisbətən 0,2% artmışdır. Aktivlər bütövlükdə bir il ərzində 12,4% artmışdır.

Beləliklə, aktiv əməliyyatların uğurla aparılması bankın mənfəətinin artmasına, onun strukturunun böyüməsinə və bütövlükdə bank sisteminin inkişafına səbəb olmaqla yanaşı ümum daxili məhsulda iştirakı da yüksəlir.

CƏDVƏL2.8

ÜMD-də kredit qoyuluşu

	2006	2008	2010	2012	2014
ÜDM (mln.man)	18037.1	40137.2	50069.0	53995.0	39171.6
Kredit qoyuluşu (mln.man)	2367.7	7191.3	9163.4	12243.7	17308.9
Xüsusi çəki %-lə	13.09	17.91	18.3	22.7	44.2

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Bank kreditinin ÜDM-də xüsusi çəkisi ildən-ilə artır və 2014-cü ilin 8 ayı ərzində əldə edilən ÜDM 4,42% kredit hesabına təmin edilmişdir. Bu da bankın aktiv əməliyyatlarının iqtisadiyyatındakı rolunun olduqca mühüm olduğunu göstəricisidir. Kredit qoyuluşunun həcmi və institusional strukturu 2014-cü ilin əvvəlinə kredit qoyuluşunun həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12,6% artmışdır.

Cədvəl.2.9

Kredit qoyuluşlarının dinamikası,%-lə

Nö		01.01.2013	01.01.2014	Artma+, azalma- %
1	Cəmi kredit qoyuluşu (mln.man)	12243,7	15422,9	126,0
2	Vaxtı keçmiş kreditlər(mln.man)	748,8	792,8	105,9
3	Vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi	6,1	5,1	-1,0

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

Cədvəldən görüldüyü kimi il ərzində kredit qoyuluşu 26% artsada vaxtında ödənilməyən kreditlərin həcmi 5,9% artmışdır. İl ərzində vaxtı keçmiş borcların artım teimpi azalmışdır. 01.01.2013-cü il tarixə verilmiş kreditlərdə vaxtında ödənilməyən borclar 6.1% təşkil edirdisə 01.01.2014-cü ilə 5,1% təşkil etmişdir.

2013-cü ildə Azərbaycan bank sistemi öz fəaliyyətini həssas qlobal iqtisadi mühit, ölkə daxilində isə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda yüksək fəallıq şəraitində həyata keçirmişdir. İl ərzində Azərbaycan Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi maliyyə sabitliyi siyasəti bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının qorunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin genişlənməsinə yönəlmişdir. Sektorun maliyyə dərinliyi artmaqda davam etmiş, maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları genişlənməmişdir. 2013-cü ildə qeyri-neft ÜDM-ə nisbətdə bank aktivləri 68%, kapital 11,4%, iqtisadiyyata kreditlər 51,4%, əhalinin əmanətləri isə 21,3% təşkil etmişdir.

2013-cü ildə bank sisteminin inkişafı sahəsində həyata keçirilən institusional və infrastruktur tədbirləri nəticəsində bankların xarici investorlar üçün cəlbediciliyi qorunub saxlanmışdır. İl ərzində fəaliyyət göstərən xarici kapitallı bankların sayı 22 olmuş və bank sektoruna xarici kapital investisiyalarının həcmi 137,8 mln. manat (42%) artaraq 468,1 mln. manata çatmışdır.

Yeni açılmış bank filiallarının 19-u ölkənin müxtəlif regionlarının payına düşür. 01.01.2014-cü il tarixinə cəmi bank filiallarının 346-sı (49,4%) regionlarda fəaliyyət göstərir. 2013-cü ildə də, kredit təşkilatları tərəfindən regionların kreditləşdirilməsi prosesi davam etmişdir. İl ərzində regionlara kredit qoyuluşları 35,8% artmışdır.

Hesabat ilində bankların iqtisadi artıma maliyyə dəstəyi davam etmiş, bank aktivlərinin strukturunda müsbət dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. 2013-cü ildə bank sektorunun aktivləri 3854,7 mln. manat və ya 23,3% artaraq 20385,1 mln. Manata çatmışdır. Bank kreditləri 3179,2 mln. manat və ya 26% artaraq 1 yanvar 2014-cü il tarixinə 15422,9 mln. manat səviyyəsinə çatmışdır.

Kredit portfelinin artımı əhalinin əmanətlərinin və korporativ sektorun depozitlərinin artması ilə dəstəklənmişdir. Uzunmüddətli kreditlərin həcmi 38,4% artaraq ilin sonuna 12087,4 mln. manat təşkil etmişdir. 2013-cü ilin sonuna kredit portfelinin strukturunda uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 78,4% (01.01.2013 tarixinə 70,6%) təşkil etmişdir. İl ərzində kreditlərin valyuta strukturunda da müsbət dəyişiklik olmuşdur. Məzənnə sabitliyinin qorunub saxlanılması nəticəsində 2013-cü ildə milli valyutada olan kreditlərin artım tempi (31,5%) xarici valyutada kreditlərin artım tempini (13,8%) üstələmişdir. İlin sonuna kredit portfelində manatla kreditlərin xüsusi çəkisi 3 faiz bəndi artaraq 71,8% olmuşdur. Kreditlər üzrə yüksək artım tempi inşaat və əmlak sektorlarına (86%), nəqliyyat və rabitə sektoruna (17,9%), sənaye və istehsal sektoruna (16,9%), kənd təsərrüfatı və emala (34,2%) verilən kreditlərdə müşahidə olunmuşdur. Yeni bank texnologiyavə alətlərin tətbiqi və təbliği nəticəsində plastic kartlarla əməliyyatlar üzrə kreditlər 2 dəfə artmışdır. Ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlər 44% artaraq ilin sonuna 6214,7 mln. manat olmuşdur ki, bu da kredit portfelinin 40,3%-ni təşkil etmişdir. İstehlak kreditləri isə (bütün kredit təşkilatları üzrə) 45,4% artaraq ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlərin 77,6%-ni təşkil etmişdir. 2013-cü il ərzində ipoteka kreditləri 26,6% artaraq 1 yanvar 2014-cü il tarixinə 890,3 mln. manat (01.01.2013-ci il tarixinə ipoteka portfeli 703,7 mln. manat) təşkil etmişdir. Ümumi kredit portfelində (banklar üzrə) bu kreditlərin xüsusi çəkisi 01.01.2014-cü il tarixinə 5,8% olmuşdur. 1 yanvar 2014-cü il tarixinə qiymətli kağızlara investisiyalar 1772,9 mln. manat olmuşdur. Bu, ötənilə müqayisədə 2,1%,və ya 36,8 mln. manat çoxdur. Qiymətli kağızların xüsusi çəkisi orta aktivlərin 8,7%-ni təşkil etmişdir. Əgər 2012-ci ildə qiymətli kağızlarda korporativ qiymətli kağızların payı 71,1% (1234 mln. manat) olmuşdursa, 2013-cü ildə bu göstərici 81,8% (1449 mln. manat) təşkil etmişdir. Dövlət qiymətli kağızlarına investisiyalar 300 mln manata çatmışdır.

Cədvəl 2.10

Mənfəət strukturu, mln manat

	2010-cu il	2011-cı il	2012-ci il	2013-cü il
Xalis faiz mənfəəti	504	5013	597	829
Xalis qeyri-faiz mənfəəti	-180	-217	-269	-317
Aktivlər üzrə mümkün zərərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatın yaradılmasına ayrımlar	184	447	160	171
Vergi ödənilənədək mənfəət	140	-152	170	341

Mənbə: AMB

2013-cü ildə bank sektorunun fəaliyyətinin maliyyə nəticələri ümumilikdə qənaətbəxş olmuşdur. 2013-cü ildə bankların əldə etdikləri mənfəət (vergi ödənilənədək) 341,2 mln. manat olmuş, vergilər ödənildikdən sonra isə xalis mənfəətin həcmi ötən illə müqayisədə 2 dəfə artaraq 267,6 mln. manat təşkil etmişdir. Bankların 91%-i 2013-cü ili 272,3 mln. manat həcmində mənfəətlə, 9%-i isə 4,8 mln. manat həcmində zərərlə başa vurmuşlar. Zərərlə işləyən bankların ümumi bank sisteminin aktivlərində xüsusi çəkisi cəmi 0,8% təşkil etmişdir. Faiz gəlirləri ötən illə

müqayisədə 30,1% artmış və 1646,9 mln. manata (o cümlədən müştərilərə verilmiş kreditlər üzrə faiz gəlirləri 31,8% artaraq 1514,2 mln. manata) çatmışdır. Bankların ümumi gəlirləri 2089,5 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ildəki göstəricidən 464,4 mln. manat və ya 22,2% çoxdur. 2013-cü ildə bütün faiz gəlirlərinin ümumi gəlirlərdə xüsusi çəkisi artaraq 78,8% olmuşdur. Faiz xərcləri ötən illə müqayisədə 23,7% artmış və 817,6 mln. manat təşkil etmişdir. Faiz xərclərinin orta aktivlərə nisbəti 4,4% təşkil etmişdir.

2013-cü ildə bank sektorunun aktivlərinin gəlirliliyi (vergi ödənilənədək xalis mənfəətin orta aktivlərə nisbəti kimi hesablanmış - ROA) 1,5%, kapitalın gəlirliliyi (vergi ödənilənədək xalis mənfəətin orta kapitalla nisbəti kimi hesablanmış - ROE) 11,7% təşkil etmişdir. 2013-cü ilin birinci yarımilini bank sistemi 162,28 milyon manat mənfəətlə başa vurub. Azərbaycanın 43 bankından 40-ı mənfəətlə, 3-ü isə zərərlə işləyib. Halbuki, ilin əvvəlində 8 bank zərərlə işləyirdi. Birinci yarım ildə bank sisteminin mənfəətlə işləyən banklar üzrə cəmi mənfəəti 168.03 milyon manat, zərərlə işləyən banklar üzrə zərəri isə 5,75 milyon manat təşkil edib. Son bir ildə Azərbaycanın bank sistemində zərər təxminən 17 dəfə azalıb, mənfəət isə 16 dəfə artıb. Qeyd edək ki, son 10 ildə Azərbaycanda banklar tərəfindən ən çox mənfəət 252,98 milyon manat olmaqla 2009-cu ildə əldə edilmişdi. Bank sistemində ən böyük zərər isə 2011-ci ildə 158.99 milyon manat təşkil etmişdi. 2012-ci ildə isə banklar tərəfindən əldə edilmiş yekun mənfəət 130,01 milyon manat təşkil etmişdi. 2014-cü ilin oktyabr ayının nəticələri üzrə bankların ümumi mənfəəti zərərlə işləyən bankların itkilərindən 12 dəfə çox olub. Hesabata əsasən, 36 bankın mənfəəti 393,63 milyon manat, 6 bankın zərəri isə 32,26 milyon manat təşkil edib ki, bu da bank sisteminə 361,37 milyon manat xalis mənfəət əldə etməyə imkan verib. Sentyabr ayı ilə müqayisədə mənfəətlə işləyən bankların sayı dəyişməz qalıb, onların ümumi mənfəəti isə 12,95 faiz artıb. Zərərlə işləyən bankların sayı da dəyişməz qalıb, ümumi zərər isə 13,93 dəfə artıb. 2014-cü ilin oktyabrında ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə ölkədə mənfəətlə işləyən bankların sayı dəyişməz qalıb, sektorun ümumi mənfəəti isə

31,5 faiz artıb. Bununla yanaşı, zərərlə işləyən bankların sayı 5-dən 6-dək, ümumi zərər isə 2,3 dəfə artıb.

Kommersiya banklarının mənfəətinin artımı kredit aktivliyinin canlanması və aktivlərin keyfiyyətinin yaxşılaşması ilə bağlıdır. Başqa sözlə, ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə faiz gəlirlərinin artımı və ehtiyatların formalaşmasına yönəldilən vəsaitlərin azalması mənfəəti artırıb. Problemlı kreditlərin artması fonunda bankların faiz gəlirlərinin artması səbəb banklar bir qayda olaraq özlərini sığortalamaq, problemlı kreditlər nəticəsində dəyən zərəri aradan qaldırmaq üçün kredit faizlərini artırmağa və daha çox istehlak kreditlərinə üz tutmağa başladılar. Eyni zamanda qeyri-faiz gəlirləri kəskin azalıb. Mənfəətin artmasının əsas səbəbi istehlak kreditlərinin artmasıdır. Çünki kreditlərin 37 faizi məhz istehlak kreditlərinin payına düşür. Getdikcə də onların payı artır. Banklar uzunmüddətli kreditlərdən yayınıb istehlak kreditlərinə üstünlük verir. İstehlak kreditlərinin əməliyyat xərcləri çox olduğundan banklar faizləri də artırır. Kreditlərin faizini artırmaqla daha çox gəlir əldə edirlər. Faiz dərəcələrini nə qədər artırırsalar da, əhali gəlib kredit alacaq, çünki insanların bu gün kreditə ehtiyacı var. Banklar da bundan istifadə edərək faizləri artırır. Nəticədə mənfəətləri əvvəlki illərlə müqayisədə artır.

Cədvəl 2.11

Bank fəaliyyətinin maliyyə nəticələri, mln manat

Dövrələr	Mənfəətlə işləyən bankların sayı	Bank sisteminin ümumi mənfəəti (mənfəətlə işləyən banklar üzrə)	Zərərlə işləyən bankların sayı	Bank sisteminin ümumi zərərləri (zərərlə işləyən banklar üzrə)	Bankların yekun mənfəəti (+) və ya zərəri (-)
01.11.2013	38	299,29	5	-13,54	285,75
01.11.2014	38	393,63	8	-32,26	361,37

Əhalinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədinə xidmət edən ipoteka kreditləşməsinin inkişafı 2013-cü ildə də davam etmişdir. Hesabat ilində müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə verilmiş ipoteka kreditlərinin həcmində 2012-ci illə müqayisədə 51% artım müşahidə olunmuş və ümumilikdə, 2700-ə yaxın şəxsə 113,5 mln. Manat ipoteka krediti verilmişdir. 2013-cü ilin sonuna Azərbaycan İpoteka Fondunun (AİF) vəsaitləri hesabına əhaliyə verilmiş ipoteka kreditlərinin sayı 13600-ə, həcmi isə 534,7 mln. manata çatmışdır. Fondun yenidən maliyyələşdirilmiş kredit portfeli 360,9 mln. manat təşkil etmişdir. İl ərzində xüsusi kateqoriyaya daxil olan gənc ailələrin üzvlərinə (şəhid və Milli Qəhrəman ailəsinin üzvləri, məcburi köçkünlər, dövlət qulluqçuları, elmi dərəcəsi olanlar, idman sahəsində xüsusi xidmətləri olan şəxslər) və hərbi qulluqçulara güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi istiqamətində də dövlətin sosial siyasəti davam etdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04 fevral 2013-cü il tarixli 811 nömrəli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasında güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi Qaydaları»na dəyişiklik edilmiş, güzəştli kreditlər üzrə maksimal kredit məbləği 35000 manatdan 50000 manatadək artırılmışdır. Fərmanla güzəştli ipoteka krediti almaq hüququ olan hərbi qulluqçuların dairəsi genişləndirilmişdir. Ötən il ərzində verilmiş güzəştli ipoteka kreditlərinin həcmi də 2012-ci illə müqayisədə 44% artaraq 42,8 mln. manat təşkil etmişdir. Ümumilikdə, 2007-2013-cü illərdə verilmiş güzəştli kreditlərin həcmi isə 114,7 (3200-ə yaxın kredit) təşkil etmişdir. İpoteka kreditlərinin yenidən maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən 2005-2013-cü illərdə ayrılmış vəsaitlərin həcmi 176 mln. manata çatmışdır.

2014-cü ildə bank sektorunun sabitliyi və dayanıqlığı təmin olunub, sektor aktiv olaraq iqtisadi artım və şaxələnmə proseslərini dəstəkləyib. Bankların kapitalizasiyası davam etdirilib. Bank aktivlərinin keyfiyyət göstəriciləri qənaətbəxş səviyyədədir. 2014-cü ildə bank sektorunun aktivləri 21% artıb. Bank kreditləri 18%, o cümlədən uzunmüddətli kreditlər 19% artıb. 2014-cü ildə biznes kreditləşməsinin genişlənməsi davam etdirilib. Biznes kreditlərinin cəmi kredit portfelində xüsusi çəkisi 73% olub. Biznes kreditləri 18%, o cümlədən, sənayeyə 36% artıb. Regionlara

kredit qoyuluşlarında isə 39% artım olub.2014-cü ildə yüksək maliyyə risklərinin qarşısını almaq üçün istehlak kreditləşməsinin artımı Mərkəzi Bank tərəfindən tənzimlənib.Nəticədə, istehlak kreditlərinin artım tempi ötən illə müqayisədə 1.9 dəfə azalaraq 19%-ə, ipoteka kreditləri istisna olmaqla isə 13%-ə enib.Avtomobil kreditlərinin mütləq həcmi 31% azalıb.2014-cü ildə faiz dərəcələrinin azalması prosesi davam edib.Son illərdə kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri 18%-dən hazırda 14%-ə, o cümlədən biznes kreditləri üzrə 10%-ə düşüb.

2014-cü ildə də ölkədə ödəniş infrastrukturunun inkişafı davam edib.Son 10 ildə elektron hesablaşmaların həcmi 15 dəfə artaraq ÜDM-in 2 mislini təşkil edir.Plastik kartların sayı artıq 5.9 milyon ədədə çatır. Son 7 ildə kartlarla əməliyyatların həcmi 2.5 dəfə artıb.POS-terminalların sayı təkcə ötən il ərzində 2 dəfədən çox artıb. Elektron bankçılıq xidmətləri də sürətlə inkişaf edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, banklar ekstensiv böyümə modelindən tədricən intensiv böyümə modelinə keçir, mənfəət anlayışı isə əməliyyat effektivliyi və xidmət keyfiyyəti anlayışları ilə daha sıx bağlı olmağa başlayır. Burada həlledici amillərdən biri bankların əsas mənfəət mənbəyi olan faizlər arasında fərqin bazarın təsiri nəticəsində aşağı düşməsi, digəri isə daha çox məlumat və seçimə sahib olan müştərilərin dəyişən tələbidir.Artıq Azərbaycan bankları üçün də bu tendensiyalar getdikcə aktuallaşır və böyüməyin əsas yollarından biri müştərilərə fərqli məhsulları effektiv yolla və keyfiyyətli şəkildə çatdırmaqdan keçir.

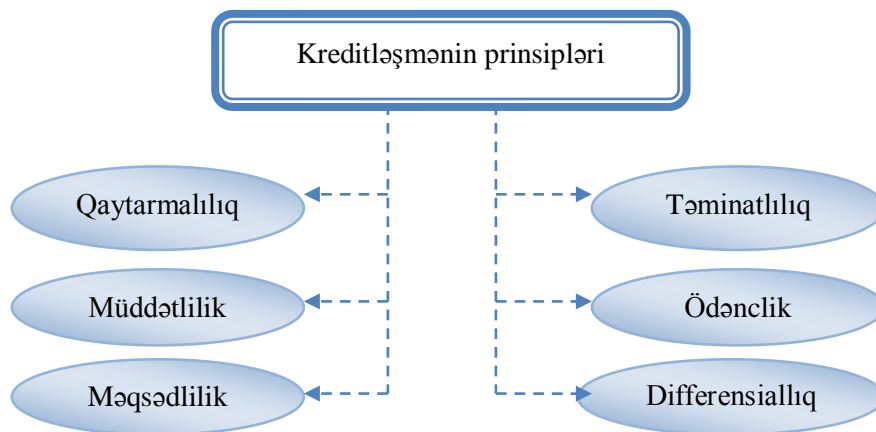
FƏSİL 3. Kommersiya banklarının əməliyyatların təkmiləşdirilməsi

3.1 Kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarının yeri və rolu.

Kredit iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, makrosəviyyədə və ayrı ayrı müəssisələrin yaranmasında və inkişafında böyük təsir göstərir. Təkrar istehsal və yenidən bölgü kateqoriyası olaraq o, onun bütün fazalarında - istehsal, bölgü, dəyişdirmə, tətbiq olunma proseslərini tezləşdirir.

Kredit hesabına müəssisələrin əsas və dövriyyə vasitələrinin formalaşdırılması əmələ gəlir: istehsalçılar arasında, portfel və məhsul investisiyası, əmək qüvvəsinin qiymətləndirilməsi, pul kütələsinin həcmnin artırılması; real toplama proseslərinin sürətləndirilməsi və s daxildir. Kreditin mahiyyəti - fiziki və hüquqi şəxslərin müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin digər şəxslərə akkumulyasiyasında əks olunur.

Kreditin mahiyyəti açmaq üçün kreditləşmənin prinsiplərini də izah etmək lazımdır. Bu prinsipləri aşağıdakı sxemdən görmək olar.

SXEM 3.1. Bank kreditləşməsinin prinsipləri 1

Kreditin təminatlılığı verilən borcların konkret olaraq faktiki maddi qiymətlilər, borc öhdəlikləri, zəmanət və ya qiymətli kağızlarla təmin olunmasıdır. Bu bankın gələcəkdə baş verə biləcək təhlükəli hallarda sığortalanması üçündür. Kreditin

¹M.M.Bağirov- Banklar və bank əməliyyatları, Bakı-2003

təminatı hər bankda müvafiq qiymətlilərin şərtləşdirilmiş qaydada faktiki girov formasında olmalıdır.

Kreditləşmənin həyata keçirilməsində ikin əsas prinsip onun qaytarılması prinsipidir. Bu o deməkdir ki, verilən kreditlər mütləq qaytarılmalıdır. Kreditin qaytarılması şərtləri və müddətləri bank və borcalan arasında bağlanan kredit müqaviləsində öz əksini tapır.

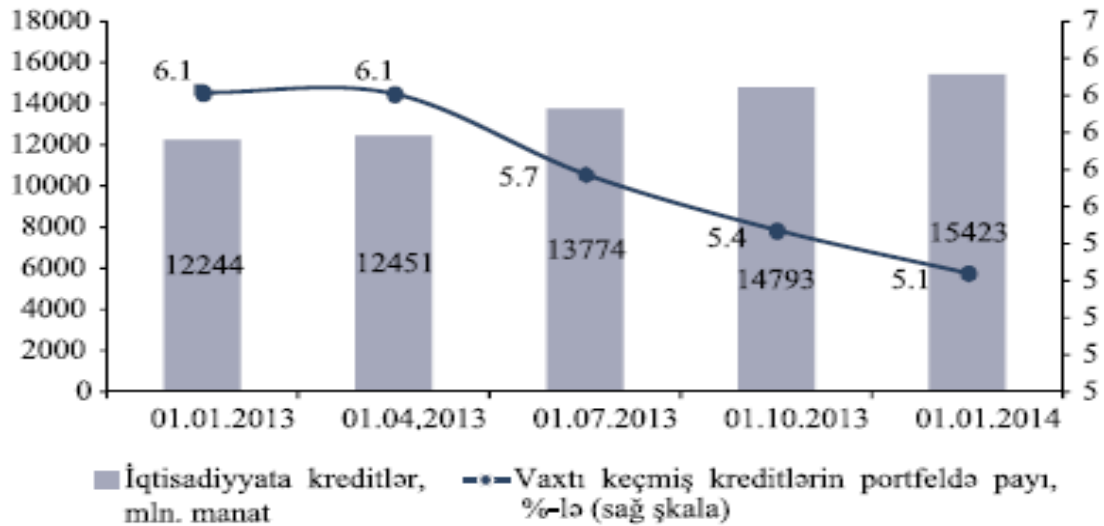
Kreditin mühüm prinsiplərindən biridə onun müddətliyidir. Kreditin müddətliyi onun istifadə olunduğu məqsədlərin xarakterindən və kapitalın dövretmə prosesindən azad olunma vaxtından asılıdır. Bank kredit müqaviləsini tərtib edərkən bu amilləri nəzərə almalıdır.

Kreditləşmənin prinsiplərindən biri də onun məqsədli xarakteridir. Kredit banka və onun işbirliyi yaratmaq istədiyi borcalan təşkilata əvvəlcədən məlum olan məqsədlərə verilir. Bunu üçün borcalan təşkilat özünün hazırlıq işlərini görür və bankda öz haqqında inam yaratmaq üçün həm də təlimatlara uyğun sənədləşmə aparmaqdan ötrü tələb olunan sənədləri hazırlayır.

Prinsiplərdən biri də kreditin ödəncilik prinsipidir. Yəni borc alan borcdan istifadəyə görə haqq ödəməlidir. Bank faiz stavkası kreditin qiymətidir. Bu da bankın gəlirinin bir hissəsini təşkil edir. Kreditə görə faiz müəyyənləşdirilərkən bəzi amillər nəzərə alınır.

Nəhayət axırıncı prinsip kreditləşmədə differensial münasibətdir. Yəni bank kredit verən zaman müştərilərinə fərqli yanaşmalıdır. Bu məqsədlə bank kredit qabiliyyəti göstəricilərindən istifadə edir.

Bank sektorunda kreditin muxrəlif formaları vardı ki, biz buna aşağıdakı başlıqlarda daha geniş baxa biləcəyik. Həmçinin aşağıda göstərilən qrafiklə bank kreditlərinin həcmnin necə dəyişdiyini görmək olar.

Mənbə: AMB

Qrafik 3.1. Bank kreditlərin həcmi⁹

⁹ Mənbə- Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2013

İlin sonuna vaxtı keçmiş kreditlərin kredit portfəlinə payı 5,1%, qeyri-standart kreditlərin payı isə 8,3% təşkil etmişdir.

Kreditləri bir necə əlamətlərinə görə formalara ayırmaq olar.

Bank krediti. Kreditin ən çox və geniş yayılmış forması olub, iqtisadiyatda bilavasitə pul vəsaitlərinin borca verilməsi obyektini kimi çıxış edir. Bank kreditinin başlıca xüsusiyyəti ondadır ki, geri qaytarılma əsasında pul vəsaitlərinin döndə-döndə dövrünü və dövriyyəsinə həyata keçirən banklar daha çox şəxsi kapitaldan deyil, cəlb edilmiş resurslardan istifadə edir. Müəyyən subyektlərdən borc götürdüyü pul vəsaitlərini bank digər hüquqi və fiziki şəxslər arasında yenidən bölüşdürür. Eyni zamanda bank sadəcə pul vəsaitlərini deyil, pulu kapital şəklində borc verir. Bank krediti faizi həmişə kommersiya krediti faizindən yüksək olur.

Kommersiya krediti. Bu bir sahibkar tərəfindən digərinə əmtəələr formasında verilən kreditdir. Onun obyektini əmtəə kapitalıdır. O bilavasitə dövriyyə prosesinə, əmtəələrin istehsal sferasından istehlak sferasına doğru hərəkətinə xidmət edir. Kommersiya kreditinin əsas məqsədi əmtəələrin və onlarla maddiləşmiş mənfəətin reallaşdırılmasını sürətləndirməkdir. Onun üçün alınan faiz bank kreditinə alınan faizdən aşağıdır. Kommersiya krediti zamanı kreditor kimi təsərrüfat subyektləri, yəni müəssisə, firma, şirkətlər çıxış edir. Kreditin bu forması bir mal istehsalçısının və

yaxud malm topdan satıcısının digər müəssisəyə əmtənin nişyə satışı zamanı meydana gəlir.

Dövlət krediti. Burada borc verən və ya kreditor rolunda dövlətin özü çıxış edir. İctimai-iqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələlərində dövlət kreditinin məzmunu, rolu və formaları da müxtəlifdir. Dövlət kreditinin əsas formaları dövlət istiqrazlarından, qısamüddətli xəzinə öhdəliklərindən, əhalinin əmanət kassaları və bankları vasitəsilə dövlətin qiymətli kağızlarının alınması üçün xərcələnən əmanətlərindən və s. ibarətdir.

Beynəlxalq kredit. Borc kapitalının ölkələr arasında hərəkəti və fəaliyyətidir. Kreditor və borc alan rolunda banklar, iri şirkətlər, xüsusi sahibkarlar, dövlət idarələri, hökumət, həmçinin beynəlxalq və regional təşkilatlar çıxış edə bilirlər. Beynəlxalq kredit zamanı iştirakçılar dəyişmir. Lakin kredit sövdələşməsinin tələblərindən biri xarici ölkəyə mənsub olmalıdır. İqtisadi məzmununa beynəlxalq kreditlər xarici ticarət əməliyyatları ilə əlaqədar olan kommersiya fəaliyyəti, borcların ödənilməsi, qiymətli kağızların buraxılması, birbaşa kapital qyuluşları və i.a. daxil olmaqla istənilən məqsədlər üçün istifadə oluna bilər.

Mülki krediti. Kreditor rolunda ayrı-ayrı şəxs, fərdin çıxış etməsi nəzərdə tutulur. Bu kredit həm əmtəə, həm də pul formasında verilə bilər. Tərəflər arasında kredit münasibətləri daha çox şəxsi münasibətlərin səviyyəsinə uyğun qurulur.

İpoteka krediti. Əmlakın girov qoyulması əsasında verilən kreditdir. İpoteka sözü latın sözü olub, mənası girov deməkdir. Adətən tərpənməz əmlakları - topağı, ev və digər tikililəri aldıkları borcun əvəzinə ipoteka banklarında girov qoyurlar. Əgər borclu borcunu vaxtında qaytarması əmlak bankının sərəncamına keçir.

Torpaq mülkiyyətini də daxil etməklə daşınmaz əmlakın girovu altında təqdim olunan ipoteka krediti bazar iqtisadiyyatında fəal şəkildə istifadə olunan kreditləşdirmə formalarından biridir. Torpaq mülkiyyəti bazar kredit münasibətlərinin sisteminə təşkilatı və özəl mənzillərə, torpaq sahələrinə, yaşayış fonduna malik əhalini cəlb edir.

İpoteka krediti təşkilatın və mənzil tikintisinin tələbatlarının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı dövlət mənbələrinin bank krediti ilə etibarlı şəkildə əvəz olunmasında böyük rol oynayır. İpoteka kreditinin inkişafı vaxtından əvvəl ödənmə xarakterli kredit ehtiyatlarının defisitliyi şəraitində təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəallığının, inflyasiyanın yüksək tempinin artımına yardım edir.

İpoteka kreditləşdirilməsi sistemi iki istiqamətdən ibarət olur:

1) İpoteka kreditlərinin təsərrüfat subyektlərinə və əhaliyə bilavasitə verilməsi;

2) Kredit təqdimatı üçün ehtiyatların əlavə olaraq cəlb olunmasını təmin edən ipoteka kreditlərinin (ipoteka öhdəliklərinin) ikinci bazarda satışı.

Birinci istiqamət ilə əsasən ipoteka bankları, ikinci istiqamət ilə isə – maliyyə şirkətləri, ipoteka banklarının aktivlərini alan, əmlakın girovu ilə təmin olunan, daha sonra isə onların əsasında öz adlarından qiymətli kağızlar (istiqraz və rəqələri) buraxan fondlar məşğul olur. Qiymətli kağızlar daşınmaz əmlak ilə təmin olunduqları üçün və investisiyada uzunmüddətli və sabit gəlir əldə etməyə icazə verdikləri üçün pula çevrilmə qabiliyyətinə malik olur. Xarici ölkələrdə dövlət bəzi maliyyə şirkətlərinin öhdəlikləri ilə bağlı təminatçı kimi çıxış edir və onların etibarlılığını artırır.

İpoteka kreditlərinin ikincidərəcəli bazarı ipoteka qiymətli kağızlarına qoyulan girovların transformasiyası və onların investorların arasında yerləşdirilməsi hesabına ipoteka sisteminin birgə kredit portfelinin formalaşmasını təmin edən ipoteka bazarının iştirakçıları arasındakı münasibətlərin cəmini təmsil edir.

İkincidərəcəli bazarda kreditor iki istiqamətdə fəaliyyət göstərə bilər.

1) Eyni mənşəli girovlardan pullar formalaşdırır və onların əsasında emissiyalı ipoteka qiymətli kağızları buraxır. Qiymətli kağızları fond bazarında yerləşdirən kreditor ipoteka kreditləşməsinə qoyulan ehtiyatları qaytarır;

2) Kredit ehtiyatlarını azad edərək ikincidərəcəli bazarın operatorlarına girovları satır. İkinci dərəcəli bazarın operatorları eynimənşəli ipoteka kreditorlarından pulları formalaşdırır və onların əsasında ipotekalı qiymətli kağızlar buraxır.

İpoteka kreditinin ikincidərəcəli bazarının fəaliyyəti ipoteka banklarının kapitalının pula çevrilməsini təmin edir, dövriyyədə olan pulları əlaqələndirir; kapitalın ölkənin rayonları üzrə, maliyyə bazarının və daşınmaz əmlak ilə torpaq bazarının inteqrasiyasının iqtisadi sahələrinə yenidən bölüşdürülməsinə yardım edir, kreditlər üzrə faiz dərəcələrini sabitləşdirir.

İpoteka kreditləşməsi ilə məşğul olan banklar bu şəraitdə kredit ehtiyatları sarıdan bir o qədər də məhdudlaşdırılmır, çünki onlar ikincidərəcəli bazarda əməliyyatları həyata keçirərək, yeni kreditlər təqdim edərək yenidən dövriyyəyə buraxdıqları zəruri vəsaitləri əlavə olaraq səfərbərliyə almaq imkanına malik olurlar. Bu sistemin effektiv fəaliyyəti inkişaf etmiş ikincidərəcəli ipoteka bazarının varlığını nəzərdə tutur.

Borc alanın tələbatından asılı olaraq isə kreditin aşağıdakı iki formasının geniş şərhini verək:

Kreditin məhsuldar forması. Kreditin bu forması ilə borc götürülən vəsait istehsalə ya da əmtəə dövriyyəsinin təşkilinə sərf edilir. Kreditin bu forması dəyər yaradan amillərdəndir.

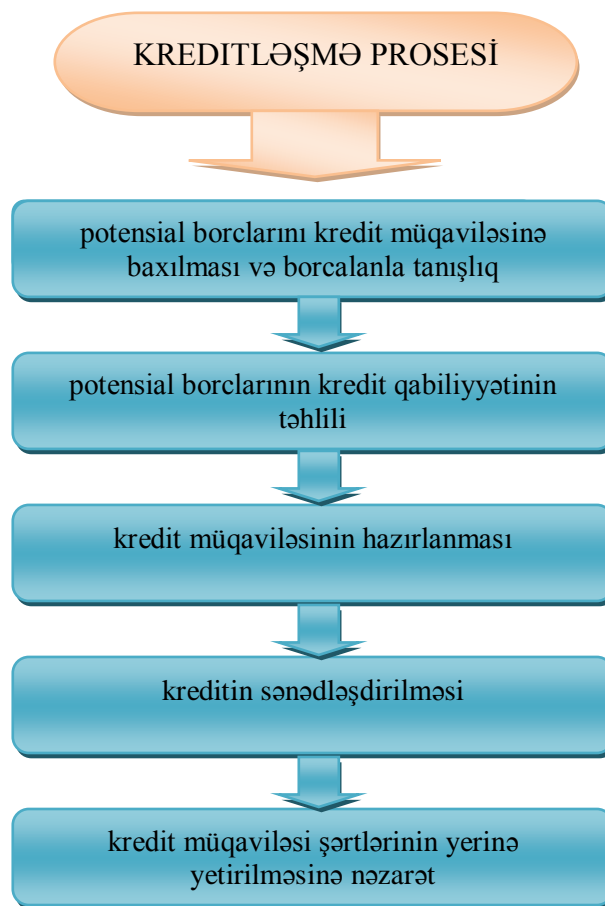
İstehlak krediti. Onun əsas fərqləndirici cəhəti fiziki şəxslərin kreditləşdirilməsinin məqsədli formasıdır. Kreditor roluna ixtisaslaşdırılmış kredit təşkilatları ilə yanaşı əmtəə və xidmətlərin satışı ilə məşğul olan hər hansı bir hüquqi şəxs də çıxış edə bilərlər. Kreditin bu forması yeni dəyər yaratmır.

Kommersiya banklarının kreditləşmə prosesi bankın keyfiyyətli və yüksək gəlirli kredit portfelinin təşkilində bank üçün ciddi bir işdir. Dəqiq təşkil edilmiş kreditləşmə prosesi kredit riskini minimuma endirməyə imkan verir. Bank fəaliyyətində bütün risklər bir-birilə sıx surətdə əlaqədardır. Beynəlxalq təcrübəyə

görə, kreditləşmənin həyata keçirilməsi üçün sxem 3.2-dəki mərhələlərdən keçilməlidir.

Birinci mərhələdə borcalanın ssuda almaq üçün verdiyi ərizəsinə baxılması ilə başlayır. Ərizədə aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır: borcalan haqqında məlumat, kreditin məqsədi, məbləği, müddəti, təminatı, ödənilməsi qaydası, faizlərin ödənilməsi qaydası.

İkinci mərhələni həyat keçirmək üçün bankın kredit işçisi borcalanın kredit qabiliyyətini yoxlamaq və onun vəziyyətini qiymətləndirmək üçün aşağıdakıları aydınlaşdırır: borcalanın nizamnamə fondunun formalaşmasını, keçmişdə onun bankla münasibətlərini, istehsal olunacaq məhsulun satılması üçün müqavilələrin mövcudluğunu, borcalanın debitor və kreditor borclarını və s.

SXEM 3.2. Kreditləşmə prosesii2

²M.M.Bağirov- Banklar və bank əməliyyatları, Bakı-2003

Növbəti mərhələdə borcalanın aldığı ssudanı və ona hesablanmış faizlərini müəyyən edilmiş vaxtda qaytara bilməsi qabiliyyəti, yəni kredit qabiliyyəti müəyyən edilir. Bu mərhələdə borcalanın həm kredit qabiliyyəti, həm də ödəmə qabiliyyəti nəzərdən keçirilir.

Beşinci mərhələ kreditin sənədləşdirilməsidir. Bankın kredit işçisinin hazırladığı kredit müqaviləsinə tərəflərin iştiraki ilə baxılır və o ümumi razılığı əsasında imzalanır. Son mərhələ kredit müqaviləsinin şərtlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətdir. Kreditor verdiyi kreditin istifadəsinə nəzarət edir. Müqavilə şərtlərinə əsasən o, öz öhdəliklərinin ödənilməsi üzrə borcalanın fəaliyyətini müşahidə edir, nəzərdə tutulmuş ödəmə vaxtları çatdıqda isə öz tələblərini irəli sürür.

Kredit qoyuluşunun həcmi və institusional strukturu 2014-cü ilin əvvəlinə kredit qoyuluşunun həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12,6% artmışdır.

Son illər həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsi kimi özəl sektorun iqtisadiyyatda rolunun artması kredit qoyuluşunun strukturundada özəl sektorun payının yüksəlməsi ilə müşayiət olunmaqdadır. Belə ki, kredit qoyuluşunun 91,8%-i özəl sektorun payına düşür. Kredit təşkilatlarının regionlar üzrə şəbəkəsinin genişlənməsi rayonlarda fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin kreditlə təmin olunma imkanlarını genişləndirir. 2013-cü ilin sonuna kredit qoyuluşlarının 85,1% Bakı şəhərinin, 14,9%-i regionların payına düşmüşdür. Kredit qoyuluşunun müddətlər üzrə quruluşu da müxtəlifdir.

Cədvəl 3.1.

Kredit qoyuluşunun müddətlər üzrə quruluşu.

mln.manat (dövrün sonuna)

	Cəmi	O cümlədən			
		Qısa müddətli	Xüsusi çəkisi %-lə	Uzun müddətli	Xüsusi çəkisi %-lə
2006	2362,7	1142,8	48,4	1220,7	51,6

2008	7191,3	2295,9	31,9	4895,4	68,1
2010	9163,4	2567,6	28,0	6595,8	72,0
2012	12243,7	3508,3	28,7	8735,4	71,3
2014	15422,9	3335,5	21,6	12087,4	78,4

Cədvəldən göründüyü kimi uzun müddətli kredit qoyuluşlarının məbləği və xüsusi çəkisi yüksələn xətlə gedir. 2006-cı ilin sonuna kredit qoyuluşunun 51,6% i uzunmüddətli kreditlərin payına düşürdüsə, 2014-cü ilin axırına bu nisbət 78,4% təşkil etmişdir. Bu fakt kommersiya banklarının uzunmüddətli kredit resurslarının artdığını subut edir.

Fərəhli haldır ki, həm qısa, həm də uzunmüddətli kreditlərlə milli valyutada qoyulan kreditlərin həcmi artmaqdadır ki, 2006-cı ilin sonuna olan kredit qoyuluşunun 1170,5 mln manatı - 49% milli valyutanın payına düşürdüsə 2014-cü ildə bu nisbət 73,3% təşkil etmişdir.

Belə mütənasiblik həm qısa həm də uzun müddətli kredit qoyuluşunda özünü tapmışdır. 2013-cü ilin sonuna milli valyutada uzunmüddətə qoyulan kredit uzunmüddətli kredit qoyuluşunun 72,6%-ni təşkil etmişdir.

Hökumətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan pul-kredit siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Milli manatın möhkəmliyinin təmin olunması maddi istehsal sahələrində, banklarda əminlik yaradır. Onun nəticəsidir ki, milli valyutada əmanət və depozit yaratmaq və onların həcmi artırmağa inam artmışdır. Sənaye və istehsal sahələrinə kredit qoyuluşu 710,9 mln. Artaraq real sektora kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi 7,4%-dən 11,6%-ə daxildir. Bütün illərdə olduğu kimi ticarət və xidmət, eləcə də ev təsərrüfatlarına kredit qoyuluşu öz artım tempini saxlamışdır. Real sektora kredit qoyuluşunun 21,6% ticarət və xidmət, 35,3% ev təsərrüfatına yönəldilmişdir. İqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına təkan verə biləcək sahə olan inşaatvəəmək sektoruna yönəldilən kreditlərin məbləği 2013 və 2014-cü ilə yönəldilən 8 ayı ərzində təxminən 2

dəfəartaraq 2364,4 mln.manata çatmışdır. Onun real sektora yönəldilən kreditlərdə xüsusi çəkisi 10,4%-dən 13,7%-ə qalxmışdır.

Kredit sahəsində münasibətlər müəyyən sistemlə təşkil olunur. Kreditləşmə, kredit proseslərinin təşkilini müəyyən edən və kreditləşmə prinsiplərinə uyğun olaraq bu prosesin tənzimlənməsi kimi təşkili elementləri özündə cəmləşdirir. Bu təşkili elementlərə:

- Kredit əməliyyatlarında borcalanın xüsusi vəsaitinin iştirakı ardıcılığı və dərəcəsi;

- Kreditin məqsədyönlü təyinatı;

- Kreditləşmə metodu;

- Hesabların forması;

- Hesablardakı borc qalıqlarının tənzimlənmə üsulları;

- Borc vəsaitlərinin məqsədyönlü və səmərəli istifadəsinə və onların vaxtında qaytarılmasına nəzarət üsulu və formaları.

-Kreditləşmə mexanizminin bu elementlər dəstəsinin bazar iqtisadiyyatından əvvəlki dövrlərdən fərqli olmasına baxmayaraq keçid dövründə bu elementlərin hər birinin mənası çox mühüm dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İnzibati amirlik dövründə bank kreditləşmə sistemində dəqiq şəkildə təsərrüfat orqanlarının borc vəsaitləri və xüsusi vəsaitlərinin sərhədləri qanuni olaraq sərt formada müəyyənləşdirilirdi. Hazırda isə kreditləşmədə hər hansı bir diktatdan söhbət gedə bilməz. Bu gün hər bir təşkilat, müəssisə təsərrüfat fəaliyyətini sərbəst şəkildə təşkil edir. Banklar mahiyyət etibarilə kommersiya xarakteri daşdığından kreditləşmədə də bu xarakter üzə çıxır. Belə ki, ilk növbədə bank təsərrüfatının gəlirlilik prinsipinə əsasən bank kreditləri haqq ödənilməklə alınır. Lakin məsələ təkcə bunda deyil. Belə ki, banklar ilk növbədə öz vəsaitlərindən, onları müxtəlif kredit əməliyyatlarında yerləşdirməklə istifadə etməkdə maraqlıdırlar. Məhz buna görə də iri kredit institutları kimi çıxış edən banklar üçün normal, böhransız, inflyasiyasız təsərrüfatda kredit fəaliyyətindən gələn gəlir əsas hesab edilir. Amerikan banklarının kredit əməliyyatlarından əldə etdikləri gəlir ümumi gəlirin 60%-ni təşkil edir.

Kreditləşmənin ölçüsü təkcə bankın xüsusi vəsaitlərinin həcmindən deyil, həmçinin cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmindən də asılıdır. Müasir bazar sistemində bank, yalnız öz müştərilərindən əlavə vəsaitlər cəlb etdiyi zaman böyük həcmli vəsaitlərlə ticarət edə bilər. Bank, resursları özü üçün deyil, başqaları üçün cəlb etdiyindən belə çıxır ki, qaytarılma əsasında cəmləşdirilmiş pul vəsaitlərinin həcmi nə qədər çox olarsa, kreditləşmənin həcmi bir o qədər böyük olar.

Müasir kreditləşmə sisteminin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, kreditləşmə təkcə bankın xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərinin həcmindən deyil, mərkəzi bankın müştərilərin kreditləşdirilməsi üçün kommərsiya bankları qarşısında qoyduğu müəyyən normalardan da asılıdır. Məsələn, Mərkəzi Bank mərkəzləşdirilmiş ehtiyatların məcburi köçürmələrini, bir sıra başqa normativləri, kommərsiya banklarında yaranan, xüsusi kreditlərin həcmnin reqlamentləşdirilməsi formasında minimal pul ehtiyatları normativini, həmçinin bankın, onun öhdəliklərinin likvidli vəsaitlərin ölçüləri ilə müəyyənləşən balansının likvidlik parametrlərinin normativlərini müəyyən edir.

Bank kreditləşməsinin əsas elementi kreditləşmə metodudur. Kreditləşmə metodu kreditləşmə prinsiplərinə əsasən kreditin verilməsi və ləğvi üsullarını müəyyən edir.

Bank təcrübəsinin islahatdan əvvəlki kreditləşməsinin 2 metodu işlənilib hazırlanmışdı:

- qalığa görə,
- dövriyyəyə görə.

Qalığa görə kreditləşmədə kreditin istiqaməti müxtəlif maddi qiymətlilərin iştirak etdiyi kredit qalıqları ilə sıx bağlıdır. Bu metodda kredit bərpaetmə xarakteri daşıyır ki, bu da təsərrüfat orqanları tərəfindən təqdim olunmuş qiymətlilərin hesabına həyata keçirilir.

Dövriyyə üzrə kreditləşmə metodunun xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, kreditin fəaliyyəti maddi qiymətlilərin daxil olması və xərclənməsi ilə müəyyən olunurdu. Burada kredit ödəniş xüsusiyyətini əks etdirirdi, belə ki, kreditlərin verilməsi borc pul vəsaitlərinə tələbat yarandıqda icra edilirdi. Kreditləşmənin bu

metodunun nəticəsində təsərrüfat orqanlarının ödəniş dövriyyəsində fasiləsizlik və sabitlik əldə olunurdu.

Yeni kommertiya quruluşu münasibətlərində, kommertiya bankları kredit verilməsində kreditləşmənin digər metodlarından istifadə edirlər.

Xarici ölkələrin bank təcrübəsi də kreditləşmənin 2 metoduna əsaslanır.

Kreditin qaytarılmasının təminatı forması anlayışı altında mövcud borcun ödənilməsi üsulunu və konkret mənbəyini, kreditin istifadəsi ilə bağlı kreditorun hüquqlarının hüquqi baxımdan təsdiqi, kredit prosesinin bütün mərhələlərində bu mənbəyin kafiliyinə və məqbullığına bank nəzarətinin təşkili başa düşülür.

Müştərinin əmlakının girovu bank kreditinin qaytarılmasının təminatına dair daha geniş yayılmış üsullardan biridir. Əmlakın girovu tərəflər vasitəsilə girov haqqında müqavilə ilə rəsmiləşdirilir və imzalanır. O, öhdəliyin borcalan tərəfindən yerinə yetirilməməsi zamanı girov qoyulan əmlakın hesabına itkiləri təmin olunan kreditorun hüququnu təsdiq edən sənəddir.

Müasir şəraitdə təşkilata kredit təqdimatının müddətləri növbəti hədudlarda banklar tərəfindən müəyyən olunur: 30 günə kimi, 31 gündən 90 günə kimi, 91 gündən 180 günə kimi, 181 gündən 1 ilə kimi, 1 ildən 3 ilə kimi, 3 ildən artıq.

Artıq qeyd olunduğu kimi kredit təqdimatının müasir sistemində kreditlərin iki kateqoriyasını fərqləndirilir:

-hüquqi şəxslərə təqdim olunan kreditlər;

-fiziki şəxslərə təqdim olunan kreditlər.

Hüquqi şəxslərə təqdim olunan kreditlərin kateqoriyalarına bunlar aiddir:

-xüsusi jəri hesab üzrə kreditlər;

-overdraft üzrə kreditlər;

-kredit xəttinin hədudları daxilində iri obyekt üzrə kreditlər;

-sindikatləşdirilmiş kreditlər;

-məqsədli kreditlər.

Fiziki şəxslərə təqdim olunan kreditlərə bunları aid etmək mümkündür:

-istehlak krediti;

-ipoteka krediti.

Etibarlı kredit. Kreditin bu növü konkret surətdə təmin olunur və bir qayda olaraq birinci dərəcəli kredit ödəmə qabiliyyətli müştərilərə təqdim edilir. Bank bu müştərilər ilə daimi əlaqə saxlayır və ötən ilin kreditlərin ödənişinə dair heç bir etiraz, şikayət etmir. Kredit müəyyən istehsal prosesinin təşkili üçün əlavə pul vasitəsinə olan tələbatı ödəmək məqsədilə verilir. Onun müddəti 1-3 ay arası müəyyən olunur. Kreditlərin təqdimatı ödəniş təminatının məhdudlaşdırılması əsasında həyata keçirdiyi üçün digər kreditlərdən fərqli olaraq yüksək faiz tarifi təyin edilir.

Kreditin tərtibi üçün müəssisə banka xahiş ərizəsi ilə müraciət edir. Xahiş ərizəsinin tərkibində kreditin əldə edilməsinə dair məqsədlər, miqdar və müddət, kredit müqaviləsinin layihəsi, kredit ödəmə qabiliyyətinin təminatı haqqında müddəalar real əksini tapır.

Kontokorrent kredit. Kontokorrent kreditin xarici ölkələrin bank sisteminin təcrübəsində tətbiqi aşağıdakı müddəalarla bağlıdır:

Kontokorrent hesabı bankın uzunmüddətli münasibətlər qurduğu və bank kreditinə daimi tələbatı olan müştərilər üçün açılır;

Müştəri və bank arasında kontokorrent münasibətlər könüllü xarakter daşıyır;

Kontokorrent hesab təsərrüfat orqanlarının pul dövriyyəsinin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə edildiyindən, kontokorrent kreditlər plan krediti olub, hesabın qalığını ləğv edir. Kontokorrent hesab yüksək kredit etibarına malik müəssisələr tərəfindən təşkil olunur. Kontokorrent hesab tədricən hesabın qalığı debet qalığının həddini təmin edilməsi haqqında zəmanətin verilməsi nəticəsində müştəri üçün açılır.

Veksel krediti – banklar tərəfindən veksel sahiblərinə və təhçizatçılar tərəfindən alıcılara verilən kredit növüdür. Veksel kreditlərinin müxtəlif növləri vardır. İndi isə onun ayrı-ayrı növlərini nəzərdən keçirək.

Adsız veksel kreditləri vekselin bir növü olmaqla özü də öz növbəsində qeydiyyatlı və girovlu veksellərdən ibarətdir

Veksellərin qeydiyyatı – Veksel kreditləri bank tərəfindən alınır və bütünlüklə onun ixtiyarına keçir. Veksel saxlayan şəxs qeydiyyatdan keçmək üçün vekseli banka təqdim edir və əvəzində pul vəsaiti götürür. Buna görə də veksellərin bankın bilavasitə iştirakı ilə qeydiyyatı kredit təqdimatının üsullarından biridir. Bu cür əməliyyata görə bank faiz ödənişi tələb edir. Buna faiz qeydiyyatı və ya diskont deyilir. Onun məbləği müştəri ilə razılaşma zamanı müəyyən edilir. Diskont vekselin qeydiyyatından bir qədər sonra məbləğindən çıxılır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin nəticələri onların maliyyə vəziyyətləri ilə müəyyən edilir. Maliyyə nəticələri dedikdə bankın gəlirləri, xərcləri və onların arasındakı fərq olan mənfəət və ya zərər başa düşülür.

Hər bir bank öz fəaliyyətinin nəticələri barədə məlumatı hər ilin sonunda tərtib etdiyi hesabatda göstərir. Bu hesabatda kommersiya bankının gəlirlər və xərclər balansı, əldə etdiyi mənfəət və ya verdiyi zərər, o cümlədən ayrı-ayrı hər bir əməliyyat üzrə gəlirlər və xərclər və onların ümumi əməliyyatlardakı xüsusi çəkisi göstərilir. Hesabatda əks olunan məlumatlara əsasən bank öz fəaliyyətindən nəticə çıxarır, gəlir və xərcləri ayrı-ayrılıqda təhlil edir, fəaliyyəti zamanı baş vermiş nöqsanları araşdırır və növbəti ildə bunların baş verməməsi üçün müəyyən tədbirlər hazırlayır.

Bank fəaliyyətindən gələn gəlirlərə daxildir:

- verilmiş kreditlərə görə hesablanmış və alınmış faizlər; - depozitlərin yerləşdirilməsi üzrə alınan faizlər;
- qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlardan gələn gəlir; - qiymətli metallarla aparılan əməliyyatlardan gələn gəlir;
- müştərilərə açılmış hesablar üzrə bankın göstərdiyi xidmətlərə görə komission ödənişlər;
- bankın həyata keçirdiyi faktoring, forfeyting, lizing, trast əməliyyatları üzrə əldə edilən gəlir;
- zəmanət və aksept əməliyyatları üzrə gəlirlər və s.

Bank gəlirlərini yaranma xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa bölmək olar: faiz qaydasında əldə edilən gəlir və qeyri-faizli gəlirlər.

Faiz qaydasında əldə edilən gəlirlər dedikdə, ssuda üzrə hesablanmış və alınmış faizlər, depozitlərin yerləşdirilməsi üzrə alınan faizlər başa düşülür. Yerdə qalan gəlirlər isə qeyri-faiz gəlirləri qrupuna daxildir.

Hər bir bank yerinə yetirdiyi əməliyyatlardan əldə etdiyi gəlirləri təhlil etməlidir. Təhlil prosesində hər bir gəlir növünün ümumi gəlirlərdə xüsusi çəkisiyəni gəlirlərin quruluşu müəyyən edilir. Təhlil zamanı gəlirlərin quruluşunun dəyişməsinə təsir edən amillər müəyyən edilməlidir.

Bankın gəlirlərinin quruluşunda kreditləşmə əməliyyatlarından gələn gəlirlər böyük çəkiyə malikdir. Belə ki, müasir şəraitdə ölkəmizin kommersion banklarının fəaliyyətinin əksəriyyətini aktiv əməliyyatlardan mühüm olan kredit əməliyyatları təşkil edir. Bunun da əsas səbəbi odur ki, inflyasiyanın gücləndiyi bir şəraitdə bankların investisiya əməliyyatlarına olan marağı azalmışdır. Investisiya uzunmüddətli bir proses olduğu üçün bu sahə üçün aparılan əməliyyatın da riski böyükdür.

Ümumiyyətlə, kredit qoyuluşu da qısamüddətli və uzunmüddətli qoyuluşlara ayrılır. Azərbaycanda 2005-ci ilin sonuna uzunmüddətli kredit qoyuluşu 36.6% təşkil edirdisə, 2013-cü ilin sonuna bu göstərici 71.3%-ə çatmışdır. Bunun da əsas səbəbi qeyd etdiyimiz kimi riskin azalması olması ilə bağlıdır.

Ölkədə baş verən iqtisadi-siyasi vəziyyətdən və bankın strategiyasından asılı olaraq aktiv əməliyyatlar içərisində kreditləşmə əməliyyatlarının həcmi arta və ya azala bilər. Bu əməliyyatların həcmnin dəyişməsi kreditləşmə üzrə gəlirlərə də təsir edir. Bütün bunları kompleks şəkllə salaraq bankın maliyyə nəticələrində kreditləşmə üzrə gələn gəlirlərə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi;
- Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul-kredit metodları;
- yeni müəssisələrin yaranması ilə bağlı bank kreditinə tələbatın artması;
- istiqrazların faiz dərəcələri;

- investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində kreditdən istifadə.

Ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi kreditləşməməliyyatlarına olduqca ciddi təsir edir. Belə ki, inflyasiya gücləndiyi zaman riskləri azaltmaq üçün banklar uzunmüddətli kreditlər verilməsini dayandırır, digər kreditlər üzrə faiz dərəcələrini artırır. Faiz dərəcələrinin yuxarı olması müştərilərin kredit qabiliyyətini aşağı salır və bu da bankların maliyyə nəticələrində verilmiş kreditlərdən gələn gəlirin xüsusi çəkisinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Mərkəzi Bank özünün pul-kredit siyasətilə bankların kredit portfelinə təsir edir. Mərkəzi Bank mərkəzləşdirilmiş kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini yuxarı müəyyən etdikdə bankların kredit vermə potensialı aşağı düşür və bu əməliyyatlar üzrə gəlirlər azalır, aşağı müəyyən etdikdə isə əksinə baş verir. Mərkəzi Bank həmçinin bu məqsədlə kommersiya banklarına mərkəzləşdirilmiş kreditlər verir.

Kreditləşməməliyyatlarının azaldılmasına bankların Mərkəzi Bankda saxladığı məcburi ehtiyatlar da təsir edir. Kommersiya bankları öz vəsaitlərinin 10%-ni təmənnasız Mərkəzi Bankda saxlayır ki, bu vəsaiti işlədə bilmədiyi üçün həmin vəsaitdən gəlir götürmür.

Bundan başqa Mərkəzi Bank istisna hallarda hər hansı bir bankın kredit əməliyyatlarını müvəqqəti məhdudlaşdırma bilər.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində yeni müəssisələrin yaranması ilə bank kreditinə tələbat artmışdır. İnzibati-amirlik sistemində müəssisələr dövlətə məxsus olduğu üçün dövlət vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərirdilər. Müasir şəraitdə isə müəssisələrin maliyyələşməsində, onların xüsusi vəsaitlərindən əlavə bir vəsaitin olmasına ehtiyac yaranmışdır. Onların bank kreditlərindən istifadə etməsi bankların aktiv əməliyyatlar içərisində kredit əməliyyatlarının xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxarır. Bu da bankın maliyyə nəticələrində kreditləşmənin əhəmiyyətini artırır.

Qiymətli kağızlar bazarında istiqrazların faiz dərəcələrinin dəyişməsi kreditlər üzrə faiz dərəcələrinə təsir edir. Bu amil də bankın kredit əməliyyatlarına təsir edir.

3.2 Kommersiya bank əməliyyatlarının təkmilləşməsidirilməsi

Bank sektoru İKT-nin imkanlarından istifadə etməyə xüsusi önəm verir ki, burada da bank xidmətləri bazarında son illər güclənən rəqabətin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanda bank əməliyyatlarının avtomatlaşdırılma səviyyəsi sürətlə inkişaf edir. Banklar yeni avtomatlaşdırılmış bank sistemləri, kontakt mərkəzləri, onlayn xidmətlər (internet-banking, sms-banking və s.) kimi yeni sistemlər tətbiq edir. Bütün bu vasitələr bank-müştəri qarşılıqlı münasibətlərinin möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət edir. Bank xidmətləri bazarının inkişafı bu bazara təqdim olunan İT xidmət və məhsullarının həcm və çeşidinin artmasını şərtləndirməklə yanaşı, bu sahədə rəqabəti də gücləndirir. Bu rəqabət banklara daha keyfiyyətli və geniş çeşiddə İT xidmətlərini daha sərfəli şərtlərlə almağa və keyfiyyətli dəstək tələb etməyə imkan verir, digər tərəfdən isə, yerli İKT xidmətləri bazarının iştirakçılarının da inkişafını stimullaşdırır.

Azərbaycan banklarının böyük əksəriyyəti müştəri yönümlü siyasət aparır və bunu müxtəlif istiqamətlərdə genişləndirir. Müştəri yönümlü siyasətdə uğurlu nəticə üçün isə, ilk növbədə, müştəri-bank münasibətləri inkişaf etdirilməlidir. Hazırda əksər banklar daha çox müştəri yönümlü olmuş və öz strategiyalarını pərakəndə xidmətlər istiqamətinə yönəldirlər. Bank şöbəindən kənar bank məhsullarının satışının artırılması üçün istifadəçinin bankla ünsiyyət sahəsində təcrübəsi inkişaf etməli və bank məhsullarının ofisdən kənar satış sxemləri sadələşməlidir. Bu halda bankın İT strategiyası da korrektə olunur və şöbələrin transformasiyasına imkan yaradan texnologiyalar tətbiq olunur. Bunlardan bir neçəsini qeyd edək:

- Müştərilərlə qarşılıqlı münasibətlərin idarə olunması (CRM). Bu həll müştərilərlə əlaqələrin qurulması və satış həcmlərinin artırılması üçün zəruridir.

- Biznes-analiz vasitələri. Bu vasitələr lokal bazarın tendensiyaları haqqında təsəvvürlərin əldə olunması, satış fəaliyyəti və məhsulların irəliləməsi üzrə prioritet vəzifələrin "tyuningi" üçün əvəz edilməzdir.

Əsas əlavələr qurulduqdan sonra müştəri ilə rabitə haqqında, xüsusi olaraq da müştəri üçün daha rahat olan üsullardan istənilən biri ilə qarşılıqlı əlaqə haqqında düşünmək lazımdır. Burada da əsasən sms, elektron və adi poçt əlaqəsi, telefon əlaqəsi, anı məlumatlandırma sistemləri və s. kimi vasitələr çıxış edir.

Mobillik. Mobil texnologiyalar səfər şəraitində çalışan əməkdaşlar üçün mühüm alətlərdir.

Call Center-lər. Bu sistemlər müştərilərlə əlaqə kanallarını genişləndirir, real və potensial müştərilərlə kompleks qarşılıqlı əlaqənin həyata keçirilməsi üçün bankın ABS və CRM sistemləri ilə inteqrasiya olunur.

Bankomatlar. Pul vəsaitlərinin qəbulu, nağd pulun təkrar sayılması, ödəniş haqqında qəbzın verilməsi, valyuta dəyişmə kimi əməliyyatların aparılmasına imkan verən yeni tip bankomatlardan istifadə edilir.

Bank sektorunda İT məhsul və xidmətlərin tətbiqi genişləndikcə, bu xidmətlərə tələblərdə və seçim meyarlarında da əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Dəyişməyən isə keyfiyyət, səmərəlilik kimi mühüm meyarlardır. Bununla belə, bazar şərtləri və konkret bankların qarşılarında duran vəzifələrdən də asılı olaraq, bu tələblərin sayı artır.

Ödəniş sistemlərinin fasiləsiz və etibarlı istismarının təmin edilməsi, elektron ödəniş xidmətlərinin infrastruktur imkanlarının genişləndirilməsi və bu imkanlardan effektiv istifadənin təşviqi 2013-cü ildə də Mərkəzi Bankın mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri olmuşdur.

Hesabat ilində ölkə miqyasında elektron ödəniş sistemlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və istifadə imkanlarının artırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdirilmişdir. Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sisteminin platformasında yaradılmış “Hökumət Ödəniş Portal”-ının (HÖP) əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üzrə fəaliyyət davam etdirilmişdir. Görülmüş işlər nəticəsində Vergilər, Maliyyə, İqtisadiyyat və Sənaye, Daxili İşlər, Fövqəladə Hallar Nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsi, DİN-in BDYP idarəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, həmçinin “Azəristiliktəhcizat” ASC HÖP-ə inteqrasiya olunmuşdur. Hal-hazırda HÖP-ün yaradılmış infrastrukturuna qoşulmuş 42 bankın və “Azərpoçt” MMC-nin birlikdə 1500-yə yaxın ödəniş məntəqəsində nağd formada və sistemin internet resurslarından istifadə edilməklə ödəniş kartları vasitəsilə nağdsız formada ödənişlər qəbul edilir. 2013-cü il ərzində sistemdə ümumi məbləği 713 mln. manat olmaqla 24,4 mln. ədəd ödəniş əməliyyatı emal olunmuşdur. Ötən illə müqayisədə sistemdə emal olunan əməliyyatların həcmi 48,2% (232 mln. manat), əməliyyatların sayı isə 4,3% (995 min. ədəd) artmışdır.

2013-cü ildə Milli Ödəniş Sistemi infrastrukturunu daha da genişləndirilmiş, regionlarda əhalinin vətə sərrüfat subyektlərinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının artırılması diqqət mərkəzində olmuşdur. 01.01.2014-cü il tarixinə maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq icazə verilmiş poçt filiallarının sayı 63-ə, onların tərkibində poçt şöbələrinin sayı isə 952-ə çatmışdır. “Azərpoçt” MMC “MasterCard” beynəlxalq kart təşkilatına üzv qəbul olunaraq 9684 ədəd MasterCard brendli ödəniş kartı emissiya etmişdir. 2013-cü ilin sonuna ölkə ərazisində quraşdırılmış POS-terminalların sayı 33285 ədəd təşkil etmişdir. İl ərzində regionlar üzrə POS-terminalların sayı 34,5% artaraq (1114) 4345 ədədə çatmışdır. İl ərzində POS-terminallarla aparılan əməliyyatların sayı 2,4 dəfə (6,6 mln.) artaraq 11.2 mln. ədəd, əməliyyatların həcmi isə 1,6 dəfə (384 mln. manat) artaraq 981 mln. manat olmuşdur.

Ölkəərazisində bankomatların sayı 7,2% (162 ədəd) artaraq 2422 ədədə yüksəlmişdir. Bankomatlarla aparılan əməliyyatların sayı 5,9% (2898 min) artaraq 51,7 mln. ədəd, əməliyyatların həcmi isə 12,5% (952 mln. manat) artaraq 8581 mln.manat təşkil etmişdir.

İl ərzindəödəniş kartı emissiya edən bankların sayı 40-a, kart sahiblərinin sayı isə 5,1 mln. nəfərə yüksəlmişdir. Ödəniş kartlarının sayı 5,7 mln. ədədəçatmışdır ki, onlardan da 4,7 mln. ədədi debet, 942,5 min ədədi isə kredit kartlarıdır.Ümumilikdə, 2013-cü il ərzindəölkə banklarıtərəfindən emissiya edilmişödəniş kartları iləölkə daxilində aparılmışəməliyyatların həcmi 9,56 mlrd. manat, əməliyyatların sayı isə 63 mln. ədəd olmuşdur ki, bunun da uyğun olaraq 6% və 18,3%-i nağdsız ödənişlərin payına düşür. Ötən illə müqayisədəölkədəxili ödəniş kartları ilə aparılmışəməliyyatların həcmi 64,5%, əməliyyatların sayı isə 2,3 dəfə artmışdır.Ödəniş kartları ilə hesablaşmaların artdığı bir şəraitdəödəniş kartları ilə fırıldaqçılıq sahəsində risklərin idarə olunması məsələləri diqqətdə saxlanılmışdır.Ödəniş kartlarıüzrə fırıldaqçılıq halları barədəbanklararası məlumat mübadiləsi sisteminin ilkin layihəsi hazırlanmışdır. Eyni zamanda ölkədə nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması, bu ödənişlər üzrə infrastrukturun genişləndirilməsi və hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi üzrə təklif paketi hazırlanaraq təqdim olunmuşdur. 2013-cü ildə prioritet istiqamətlərdən biri də bankların müasir bank texnologiyalarından istifadəsinin artırılması və nağdsız hesablaşmaların genişləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi olmuşdur. Bu məqsədlə Mərkəzi Bank tərəfindən banklar arasında “Nağdsız ödənişlər üzrə lider bank” və “Elektron bankçılıq xidmətlərində lider bank” nominasiyaları elan olunmuşdur. Nominasiyalar üzrə iştirakçıların statistic göstəriciləri əsasında hazırlanan qiymətləndirmə cədvəlləri aylıq əsasda Mərkəzi Bankın İnternet səhifəsində yerləşdirilir. Ölkədəödəniş xidmətlərinəçıxış imkanlarının genişləndirilməsi, ödəniş xidmətləri bazarında rəqabət mühitinin gücləndirilməsi vəödəniş xidməti istifadəçilərinin hüquqlarının müdafiəsinin

artırılmasını məqsədi ilə “Ödəniş xidmətləri haqqında” qanun layihəsi hazırlanaraq təqdim olunmuşdur.

Ödəniş sistemləri və nağdsız hesablaşmalar sahəsində mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, nağdsız hesablaşmaların aparılması formalarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə “Nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında Təlimat”ın yeni redaksiyası təsdiq edilmişdir. Yeni redaksiya əsasında qaydalar beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılaraq ödəniş sənədləri və onların icrasına dair tələblər təkmilləşdirilmiş, nağdsız hesablaşma forması kimi ödəniş tələbnamə-tapşırığı ilə hesablaşmalar müəyyən edilmişdir. 2013-cü ildə ödəniş sistemlərinə nəzarət çərçivəsində Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının Ödəniş və Hesablaşma Sistemləri Komitəsi və Beynəlxalq Qiymətli Kağızlar üzrə Komissiyaların Beynəlxalq Təşkilatı tərəfindən 2012-ci il ərzində hazırlanmış «Maliyyə bazar infrastrukturuları üçün prinsiplər» və «Maliyyə Bazarı İnfrastrukturuları üçün Prinsiplər: Açıqlanma çərçivəsi və Qiymətləndirmə Metodologiyası» əsasında sistem əhəmiyyətli ödəniş sistemlərinin özünü qiymətləndirməsi aparılmışdır.

İnternet vasitəsilə bank xidmətlərindən istifadədə genişlənməkdədir. Beləki, il ərzində internet-banking vasitəsilə 23,8 mln. manat məbləğində 28,6 min əməliyyat həyata keçirilmişdir. Mobil-banking vasitəsilə isə 785,4 min manat məbləğində 5,197 min əməliyyat həyata keçirilmişdir.

Elektron banking vasitəsilə rahat və operativ şəkildə, banka gətmədən, ofis və ya evdən hesab üzrə istənilən əməliyyatları online rejimində apara bilərmək olur.

Elektron banking-dən faydalanmaq üçün aşağıdakı kanallardan istifadə edilir:

- [MobilBank](#)

- [InternetBank](#)

- [Bankomatlar](#)

[-Məlumat köşkləri](#)

[-SMS-xəbərdarlıq](#)

Günümüzdə vaxtdan səmərəli istifadənin ən başlıca elementlərdən biri olduğu dövrə mobil bank xidmətindən istifadə uyğun alternativlərdəndir.

Mobilbank xidmətindən plastik kart sahibləri istifadə edə bilər, o şərtlə ki, kartın aid olduğu bankın mobilbank xidmətini təklif etsin. Mobilbank xidməti ilə öz hesabınızı idarə edib aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirə bilərsiniz:

- hesabınızda olan balansın yoxlanılması,
- hesabınızdakı əməliyyatlar haqda hesabatın formalaşdırılması – son 10 əməliyyat,
- istifadə etdiyiniz enerji haqlarının ödənişi,
- Azercell mobil şəbəkəsinin istifadəsi haqlarının ödənişi.
- Kartdan karta pul köçürmələri (Kart Transfer),
- Şəhər telefonlarda yaranmış beynəlxalq danışığlar üzrə borcların ödənişi,
- İnternet borclarının ödənilməsi (ADSL),
- Elektron aviabiletin ödənilməsi (SW Travel)
- Hər bir keçirilmiş əməliyyat haqda sms-bildirişin alınması.

Mobilbank xidmətindən plastik kart sahibləri istifadə edə bilər, o şərtlə ki, siz kartınızın aid olduğu bankın mobilbank xidmətini təklif etsin. Mobilbank xidmətini 13 Bank – Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, Amrah bank, Bank Respublika, AGBank, AtaBank, Bank of Azerbaijan, Bank Standard, Turan Bank, Silk Way Bank, Nikoyl Bank, ParaBank, Rabita Bank, Xalq Bank təklif edir. Hansı ki, adları sadalanan bu banklar AzəriKart prosesinq mərkəzi aiddir.

Bu xidmətə qoşulmaq üçün köhnə və yeni variant var.

- Köhnəusulda “Azercell Telekom” BM müştəri xidmətləri şöbələrindən (Azercell Express) xüsusi SIM-kartı əldə etməlisiniz. Bundan sonra, sizi plastik kartla təmin edən Bankınızın filialına müraciət edərək, müvafiq formanı doldurun. Bank sizi “MobilBank” xidmətləri ilə təmin edəcək və xidmətə qoşulma qaydalarını sizə təqdim edəcək. Bank əməkdaşının sizə təqdim etdiyi “MobilBank” xidmətinə qoşulmaq barədə Ərizəni iki nüsxədə doldurub imzalayın. Ərizədə sizə uyğun olan xidmət növlərini seçin.

- Yeni üsulda isə Mobil Bank xidmətindən Azercell, Bakcell, NarMobile və Azerfone-Vodafone abunəçiləri qoşula bilərlər. Xidmətə internetə çıxışı olan istənilən mobil telefon vasitəsilə qoşulmaq mümkündür. Xidmətə qoşulma tarixinə müştərinin plastik kartının müddəti bitməmiş olmalıdır. Bankomatdan istifadə edərək qeydiyyatdan keçib üzərində seriya nömrəsi və komponentlər göstərilən çeki çap edib, sonra mobil telefonunuza AzeriKartın saytıdan bankın uyğun linkindən MIDLET-i köçürüb və xidmətdən istifadəyə başlamaq olar. Midlet - Mobil Bank sistemində müxtəlif əməliyyatlar həyata keçirmək üçün xidmətin proqram təminatıdır. Mobil telefonunuzu MobilBank xidmətindən ayırmaq üçün midlet-i telefonun yaddaşından silmək kifayətdir.

“MobilBank” xidmətindən istifadə edərkən ödənişlərin aparılması (Ödənişlər menyusu), xidmətlərdən istifadə edilməsi (Xidmətlər menyusu), kart üzrə əməliyyatların aparılmasına dair bildirişlərin əldə edilməsi əməliyyatları üzrə haqlar tutulacaq.

Mobil telefon vasitəsilə karthəسابının idarə olunması xidmət siyahısı

- Kommunal xidmətlərin ödənişi
- Mobil operator xidmətlərinin ödənişi
- İnternet provayderlər xidmətlərinin ödənişi
- Pulun kartdan karta köçürülməsi
- Kartın blokləşdirilməsi

- Hesabdan çıxarışın alınması
- Kartın balansı haqqında informasiyanın alınması

Sistemin üstünlükləri

- Əməliyyatların real vaxt rejimində həyata keçirilməsi
- Yerləşdiyi yerdən və vaxtdan asılı olmaması
- SIM kart dəyişmədən xidmətə qoşulma imkanı
- Banka müraciət etmədən qoşulma imkanı
- İstənilən mobil operator nömrəsi ilə qoşulma imkanı

İnternet-bank sistemi distansion bankxidmətinin xüsusi sistemindən və hesabların internet vasitəsilə idarə olunması sistemindən ibarətdir.

«İnternet-bank» sistemi bankla ünsiyyət sahəsində azad rejim seçimi təqdim edərək, ödənişlərin həyata keçirilməsi üzrə şirkətin imkanlarını genişləndirir.

«İnternet-bank» sistemi üçüncü şəxslərin köməyi olmadan müstəqil şəkildə bank əməliyyatlarının əksəriyyətini həyata keçirməyə və internetə çıxışlı kompüter olan istənilən yerdə sizə gərəkli olan məlumatı əldə etməyə imkan verir.

İnternet-bank Mərkəzi Bankın bütün tələblərinin nəzərə alınması ilə həyata keçirilmişdir, bu isə korporativ müştərilər üçün banka aşağıdakı maliyyə sənədlərini göndərmək imkanı verir:

- ◆ Ödəniş tapşırığı;
- ◆ Ödəniş tələbi;
- ◆ İnkasso tapşırığı;
- ◆ Akkreditiv;
- ◆ Akseptdən imtina haqqında ərizə;
- ◆ Kassa ərizəsi;
- ◆ İnkasso üçün ötürülmüş hesablaşma sənədləri reyestri;
- ◆ Valyutanın dəyişdirilməsi üçün ərizə;
- ◆ Valyutanın alınması tapşırığı;

- ◆ Valyutanın satılması tapşırığı;
- ◆ Valyutanın müstəqil surətdə satılması tapşırığı;
- ◆ Valyutanın dəyişdirilməsi tapşırığı;
- ◆ İdxal akkreditivinin açılması üçün ərizə;
- ◆ Nağd valyutanın verilməsi üçün ərizə;
- ◆ Valyuta əməliyyatları haqqında arayış;

Korporativ müştərilər bankdan aşağıdakı növdə sənədləri ala bilərlər:

- ◆ İstənilən müddət üçün hesab üzrə çıxarış;
- ◆ İstənilən müddət üçün dövriyyəyə yekun çıxarış;
- ◆ Müştəriyə verilmiş ödəniş tələbi.

"Internet Bank" sistemi vasitəsilə, real vaxt rejimində biznes hesablarınızı idarə edə və aşağıdakı əməliyyatları apara bilərsiniz:

- ◆ əməliyyatlar üzrə bank çıxarışlarının alınması;
- ◆ on-line rejimində hesablara dair məlumatların əldə edilməsi;
- ◆ müştərinin və ya digər şəxsin hesabına (istər Azərbaycandakı, istərsə xaricdəki bankda) nağdsız qaydada pul vəsaitinin köçürülməsi;
- ◆ ƏDV-nin ödənilməsi;
- ◆ konvertasiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- ◆ depozit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi.
- ◆ Yeni "InternetBank" xidmətinin üstünlükləri:
- ◆ Hesablar barədə məlumatların əldə edilməsi və çıxarışların formalaşdırılması daha rahatdır, çıxarışların .pdf və .xls formatında eksportu mümkündür;
- ◆ Əməkdaşlarınıza verilə biləcək işləmə hüquqları (məlumatların daxil edilməsi və 5 səviyyəyədək təsdiqi) daha çevikdir;
- ◆ Həm AZİPS, həm də XÖHKS sistemləri vasitəsilə köçürmələr aparıla bilər;
- ◆ Köçürmələr aparıldıqda, tez-tez təkrarlanan məlumatlar sistemdə şablon şəklində saxlanıla bilər və rahat istifadə oluna bilər;
- ◆ Depozit əməliyyatları həyata keçirilə bilər;
- ◆ Kreditlərin nəzərdən keçirilməsi və ödənilməsi mümkündür;

◆ Əməkdaşlarınız xüsusi açar vasitəsilə istənilən kompüterdən sistemə daxil edib əməliyyat apara bilərlər;

◆ Məlumatlarınızın təhlükəsizliyi daha yüksək səviyyədədir;

SMS Banking –Bankın Azercell və Bakcell mobil operatorları ilə birgə öz ödəniş kart istifadəçilərinə təqdim etdiyi xidmət paketidir. Bu xidmətdən Kapital Bankın bütün növ ödəniş kart istifadəçiləri yararlanı bilər. SMS Banking xidməti hansı imkanları yaradır?

◆ Ödəniş kartınız vasitəsilə aparılan hər bir əməliyyat haqqında SMS vasitəsilə məlumatın alınması;

◆ Ödəniş kartınızın istifadə müddətinin bitməsi haqqında məlumatın alınması;

◆ Ödəniş kart hesabınızda olan cari balans barədə məlumatın alınması;

◆ Kommunal xidmətlərin ödənilməsi;

◆ Azercell, Bakcell, Nar mobile və Azerfon Vodafone mobil operatorunun xidmətlərinin ödənilməsi;

◆ Gündəlik valyuta məzənnəsi barədə məlumatın alınması;

◆ Ödəniş kart hesabınızdan qısa məzmunlu çıxarışın alınması;

◆ Ödəniş kartınızın müvəqqəti blokləşdirilməsi;

NƏTİCƏVƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində yeni aktualıq qazanmış maliyyə institutlarından biri də banklardır. Banklar tədavül sferasında fəaliyyət göstərir, mühüm vəzifələr yerinə yetirir və o xalq təsərrüfatının sahələrinin, bütövlükdə isə təkrar istehsal prosesin inkişafında əvəzedilməz rol oynayır. Bu mənada bankların rolunun bütövlükdə iqtisadiyyata təsirini təcrid olunmuşşəkildə təsəvvür etmək mümkün deyil, çünki, banklar öz məhsulunu təqdim etməklə iqtisadiyyatın sahələrinə kömək edərək onları inkişaf etdirir. Bankların rolunu təkcə makro və mikro səviyyədə təqdim olunan ödəmə vəsaitlərinin kütləsinin buraxılışı və idarə olunması mövqeyindən baxılsa, bu yanlış və problemlə bir məsələ olardı. Ölkədə aparılan pul siyasətinin tarazlığının əsas göstəricisi kimi iqtisadiyyatda pul vahidinin sabitləşdirilməsi, onun kütləsinin xalq təsərrüfatının tələblərinə uyğunlaşdırılması bankların iqtisadiyyatdakı təyinatından geniş surətdə asılıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı getdikcə, sabitlik təmin olunması iləəlaqədar, bank sistemində də köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, ölkəmiz yeni müstəqilliyə nail olduğu dövr ilə müqayisədə müasir dövrdə aktiv əməliyyatların çox vacib bir yeri tutan kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsində həm liberallaşma, həm də kütləvilik nəzərəçarpmalıdır. Liberallaşma olara hiss olunur ki, kommersion bankları zaman keçdikcə, həm faiz dərəcələrini aşağı salır, həm də kreditin təminatlılığı sahəsində girovun faiz nisbətini orta hesabla minimumlaşdırırlar. Bu da bank sektorundakı rəqabətləəlaqədar olaraq, bankların müştəriləri cəlb etmək istəyi ilə bağlıdır, həm də artıq yerli müəsisələrin beynəlxalq səviyyədə işlərin görülməsiləəlaqədarıdır.

Son dövrlərdə bankın vəsaitlərinin formalaşması və yerləşdirilməsi sahəsində də bir sıra nəəliyyətlər əldə edilmişdir. Bu ilk öncəəhali arasında banklara qarşı itirilmiş etibarın qaytarılması, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı iləəlaqədar olaraq, respublika banklarının kreditə olan

tələbatını ödəmək məqsədilə kredit xətləri ayırması ilə əlaqədardır. Yəni artıq əhalinin kommersiya banklarında yerləşdirdikləri ərtımı nəzərəcərpacaq dərəcədə artmışdır və həmçinin beynəlxalq təşkilatların aşağı faizlə yerli kommersiya banklarına ayırdıqları kredit xətləri geniş vüsət almışdır. Kredit əməliyyatları ilə bərabər digər aktiv əməliyyatlarda da inkişaf nəzərəcərpır. Bu inkişafı istər hesablaşmalar(xüsusilə də beynəlxalq hesablaşmalar), istərsə də investisiya sahəsində özünü biruzə verir.

Müasir iqtisadiyyatda kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının inkişafı sahəsində aparılan təhlillərin nəticəsi olaraq, mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsini təklif edirəm:

1. Kredit bazarında faizlərin yüksək olması keçid dövründə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün böyük problemlər yaratdığından onlar kreditə çox maraq göstərmirlər. Bunun da nəticəsində həm bankların gəlirlərinin strukturunda kreditin xüsusi çəkisi çox olduğundan bankların gəlirləri artım səviyyəvi zəifləyir, həm də müəssisələr çatışmayan vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsi üçün krediti kimi mənbədən məhrum olurlar. Buna görə də kreditə görə faizlərin aşağı salınması məqsədə uyğundur. Buna depozitlərə görə verilən faizlərin aşağı salınması hesabına nail olunması vəsaitlərin cəlb olunması prosesini zəiflətdiyi üçün, bu üsulun səmərəsiz olduğunu hesab edirəm. Buna görə də ilk növbədə Mərkəzi Bankın Kommersiya banklarına verdikləri kreditlərə görə uçot dərəcələri və banklararası kredit bazarında faizlər azaldılmalıdır.

2. Kreditləşmə prosesi zamanı kreditin təminatlılığı kimi müəssisələrdən tələb olunan girov yox, müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti əsas göstərici kimi araşdırılmalıdır. Çünki, bəzən girov məbləğinin çox yüksək olması müştəriləri kredit götürməkdən uzaqlaşdırır. Kreditin təminatlılığının digər mənbəyi kimi, kommersiya banklarının verdikləri kreditləri sahəsində yaranan risklərin Mərkəzi Bank tərəfindən sığortalanması da ola bilər.

3. Kommersiya bankları çox vaxt kiçik biznesə maraq göstərmir, presprktivdə daha böyük və sabir müştəri ilə işləməyə üstünlük verirlər. Lakin Azərbaycanda

iri sərbəst kapitala malik olan bankların sayının azlığı və ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün kiçik sahibkarlığın inkişafının zəruri olduğunu nəzərə alaraq, kommersiya banklarının kiçik və orta biznesə maraq göstərməlidirlər.

4. Kommersiya banklarının həyata keçirdiyi əməliyyatların çeşidi artırılmalıdır. Məsələn, Azərbaycan respublikasında bank müştəriləri trast, franşayzing, faktoring əməliyyatından demək olar ki məhrumdular və ya bu əməliyyatların həyata keçirilməsi proseduru mürəkkəb olması və yetəri qədər reklam olunmaması ilə əlaqədar müştərilər bu əməliyyatlara maraq göstərmirlər.

5. Banklarda fəaliyyət göstərən kadrların təhsilinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Kadrların dünyanın qabaqcıl universitetlərində magistratura pilləsində bilik və bacarıqlarının artırılması üçün, onların bank sistemi cəhətdən qabaqcıl ölkələrdə təcrübə keçmələri, ixtisas artırma kurslarına göndərilmələri üçün vəsait ayrılmalıdır. Bu vəsaiti ayırmağa maliyyə imkanı olmayan banklar isə, ən azından, banklarda xarici mütəxəssislərin rəhbərliyi altında treyninqlər təşkil etməlidirlər.

6. İnzibati amirlik üsullarından fərqli olaraq, bazar iqtisadiyyatında banklar aktiv əməliyyatlarının elə optimal üsulları seçilməlidirlər ki, bu əməliyyatlar nəticəsində banklar səmərələdə edə bilsin. Yəni hər bir bank səfərbər etdiyi pul resurslarından işgüzar surətdə istifadə edərək həm öz gəlirini artırmalı, həm də bütün fəaliyyət sferalarının işinə hərtərəfli maliyyə köməkliyi etməlidir. Xüsusilə, bankların fəaliyyətinin daha da artırılması yolu ilə kredit resursları bazarının formalaşmasına şərait yaradılmalıdır.

İSTİFADƏOLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycanca ədəbiyyatlar:

1. M.M.Bağirov- “Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı-2003
2. Z.Məmmədov- “Pul,Kredit və banklar”(Dərslik), Bakı-2006
3. R.A.Bəşirov- “Bank işi”, Bakı-2007
4. R.Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007
5. Z.Məmmədov, Ə.Abbasov, R.Rzayev. Ş.Həmişəyevə.-“Bank işi və elektron bankçılıq”, Bakı-2003
6. Z.Məmmədov- “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2001
7. M.M.Sadiqov, E.Ə.Balayeva, Ş.Ü.Həmişəyeva –“Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2003
8. Tağıyev və başqaları-“Maliyyə, pul tədavülü və kredit”, Bakı-1999
9. D. Vəliyev –“ Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı-2000
10. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanın statistik göstəriciləri” Bakı-2007
11. Məmmədov S.M. –“Bank işi.Bankirin stolüstü kitabı”, Bakı-1997
12. Aslanov A.M –“Maliyyə və bank statistikasını”, Bakı-2002
13. Qurbanov.C. –“Kommerisya banklarının mühasibat uçotu”
14. N.Məmmədov -“Bank və maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-1996
15. A.Ağayev –“Maliyyə terminləri lüğəti”,Bakı-2005

İngiliscə ədəbiyyatlar:

1. Lovett, William Anthony- "Banking and financial institutions law in a nutshell", St. Paul, Minn-1997
2. Richard S.Thorn –“Introduction to money and banking”,Harper Collins & Row, International -1976
3. Chandler V.Lester, Goldfeld N.Stephen –“The economics of money and banking”, Harper, International -1977

Jurnal və bülletenlər

1. “Maliyyə və Uçot”
2. “İqtisadi elmləri:Nəzəriyyə və Praktika”
3. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankı” Statistik bülleten N4/12-2012
4. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi ”Azərbaycan rəqəmlərdə” Bakı-2007

Qanun, sərəncamlar və təlimatlar.

1. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. (24 aprel 2015)

2. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu(28 oktyabr 2014)
3. "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu
4. 2013-cü ilin yekunlarıüzrə pul siyasətinin yerinə yetirilməsi vəziyyəti haqqında
5. Banklarda kreditlərin verilməsinin daxili Prosedurları və uçotu haqqında qaydalar
6. Azərbaycan respublikasının kredit təşkilatlarında Kassa əməliyyatlarının aparılması və qiymətlilərin inkassasiyasının təşkili qaydaları(10 aprel 2002-ci il)
7. Azərbaycan respublikasında Nağdsız hesablaşmalar və Pul köçürmələri haqqında Təlimat(19 sentyabr 2002-ci il)
8. Bankların əsas vəsaitlərlə (əmlakla) apardıqlarıəməliyyatların tənzimlənməsi qaydaları(16 avqust 2002-cı il)
9. Kredit ittifaqına bank əməliyyatı aparmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydaları(27 yanvar 2001-cı il)
10. Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqı nda Təlimat

İnternet saytları:

1. www.cbar.az
2. www.azstat.org
3. <http://www.worldbank.org.az>
4. www.wikipedia.org
5. http://www.bankofcanada.ca/en/hr/banking_e.html
6. http://money.aol.com/news/articles/banking/_a/lost-bank-tapes-may-expose-millions/20080521193009990001
7. <http://www.lewrockwell.com/rothbard/frb.html>
8. <http://www.piaohaoreport.sampasite.com/china-financial-markets/blog/The-informal-banking-sector-is-g.htm>
9. http://gateway.az/cgi-bin/cl2_gw/browse.cgi?lang=az&topic=000c04
10. <http://www.adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>
11. http://www.ifc.org/ifcext/aldp.nsf/Content/LeasingInformation_a

Аннотация к магистерской диссертации Мамедовой А.Т. на тему
«Активные операции банка и их развитие»

Руководитель: к.э.н Багиров М.М

Работа содержит 82 страниц, 46 использованных литературных источников, 3 приложения. Работа выполнена на кафедре «Банковское дело» АГЭУ.

Актуальность данной темы заключается в том, что активные операции, проводимые банком – это главный инструмент размещения имеющихся в их распоряжении ресурсов, способствующий получению прибыли и поддержания ликвидности. Активные операции банка разнородны как по экономическому содержанию, так и с точки зрения их доходности и качества. Часть активных операций банка представляет собой безальтернативное размещение своих средств, например, в фонд гарантирования вкладов, где денежные средства не могут обращаться, а следовательно приносить прибыль. Другие виды размещения могут оказаться высокодоходными, но очень рискованными. Именно поэтому каждый банк должен точно определять свои рыночные приоритеты и специализацию в любой временной период своей деятельности.

Целью данной магистерской диссертации является изучение теоретических и практических основ организации проведения активных операций .

При написании работы использовались нормативно-правовые документы, учебные пособия и статьи по исследуемой проблеме.

В процессе подготовки работы использовался системный подход, применялся метод аналитический анализ, сравнительный, графический и др.

Магистрант: Мамедова А.Т

Руководитель: Багиров М.М

ABSTRACT OF THE DISSERT**"THE ACTIVE OPERATIONS OF THE BANK AND THEIR DEVELOPMENT" by MAMMADOVA AZADA TAHİR gizi****Dissertation Supervisor:****Mubariz Bagirov**

The work contains 82 pages, 46 used literature sources, 3 chapters. Work performed at the Department of "Banking" of ASEU.

The relevance of this topic is that the active operations conducted by the bank - this is the main tool of accommodation available to them resources, contributing to profit and to maintain liquidity. The active operations of the bank are diverse both in economic content and in terms of yield and quality. Part of the active operations of the bank is no alternative placement of their funds, such as the deposit guarantee fund, where the money can not handle, and thus make a profit. Other accommodation can be highly profitable, but very risky. That is why every bank must accurately identify their market priorities and specialization at any time during the activity.

The purpose of this master's thesis is to study the theoretical and practical bases of the organization of active operations.

When writing the work used legal documents, manuals, and articles on the researched topic.

In preparation for the work, a systematic, analytical analysis method was used, comparative, graphic and others.

Master: Mamedova A.T

Dissertation Supervisor: Bagirov M.M